

FRØÐI

1 / 2024 31. árg. kr. 48,-

LES EISINI

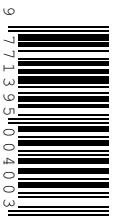
BRETAR, BRENNIVÍN
OG BORDELL

PETRA DJURHUUS OG
LEIKLUTUR HENNARA Á
SAVNSØKINUM

SJÓN Í SJÓNUM OG AT
SÍGGJA ALIFISK VIÐ LJÓÐI

ARVURIN EFTIR
HÚSFRÚNNA Í HÚSAVÍK

Nasadjarvir vegetarar - trantklukkur í Føroyum

Frøði hesa ferð!

Evnini í Frøði hesaferð fevna víða og reika frá søgufrøði til plantu- og djórafrøði, hugvísindi og náttúruvísindi. Høvundarnir borðreiða við nýggjari og hugtakandi vitan og opinbára fyri lesarunum viðurskipti, ið higartil fyri ein stóran part hava ligið fjald í skjølum.

Andras Mortensen skrivur um arvin eftir húsfrúnna í Húsavík. Húsfrúgvín livdi fyri trúbotina og skal hava verið ríkasta kvinna, sum hefur livað í Føroyum. Sagnirnar, sum vórðu uppskrivaðar miðskeiðis í 19. öld, søgdu frá ríkidømi og tvøra lyndi hennara.

Jan Sørensen hugleiðir um purpurkúving, purpur og heilaga jødiska thecelet-litin. Purpur var litur teirra múgvandi. Í Føroyum hava vit purpurkúving, men henda greinin snýr seg mest um purpurliting í gomlum døgum á Miðjarðarhavsøkinum og sambandið við gomlu Mósebókurnar.

Við grundarlag í skjølum seinnapartin í 1800-árunum lýsir Rókur Tummasarson í grein um bretar, brennivín og bordell, at myndugleikarnir um hetta mundið bóru ótta fyri ógvísiligu bretska ávirkanini og siðastandinum í Suðuroynni.

Í grein um trý nýggj sløg av gloymmegei leggja Jens-Kjeld Jensen og onnur fram heiti til hesi sløginum umframt uppskot til nýggj heiti til tey fyra higartil kendu sløginum.

Agnes-Katharina Kreiling, Leivur Janus Hansen og Jógvan Fróði Hansen hava eygleitt nøkur av teimum 24 sløgnum av trantklukkum, ið eru skrásett í Føroyum. Høvundarnir lýsa millum annað, hvat trantklukkurnar eta, og kalla tær nasadjarvar vegetarar.

Bókmentafrøðingurin Erik Skyum-Nielsen ummælir 2. bind av føroysku bókmentasøguni hjá Maluni Marnersdóttur

og Turið Sigurðardóttur. Ummælarin rósar teimum fyri gjøgnumførda og nærum lýtaleysa framførslu. Og hann endar við at staðfesta, at tær báðar eru gløggar og hava ikki spart seg, men tvørtur ímóti víst fyrimyndarligt ídni.

Skotbrá hava vit higartil skrivað orðið, ið sipar til stutta tíð ella lítið bil. Jógvan í Lon Jacobsen roynir í grein at bera fram próvgrundir fyri, at orðið hevur fingið skeiva stavseting. Orðið eigur at verða stavað skábrá, tí fyrri liður er ská, sum er ein síðuformur til skái, og hevur tí einki við skot at gera.

Andras Mortensen skrivur um Landslógina. Í ár verður hátíðarhildið í Noregi, at Landslógin verður 750 ár. Hon varð lógtikin á teimum norsku landspartatingunum í 1274, og nøkur fá ár seinni varð hon eisini samtykt á altingi í Føroyum, í seinasta lagi í 1280.

Tað ber saktans til at vera poetiskur í náttúruvísindafrøði. Sjón í sjónum kallar Jóhannus Kristmundsson grein um nýggja tøkni, ið ger tað møgult at „siggja“ við ljóði. Talan er um eina víðkaða útgávu av ekkóloddi, ið kann eygleiða alilaks í nótnum.

Margretha Nónklett skrivur um Petru Djurhuus og hennara leiklut á savnsøkinum. Margretha staðfestir, at sjálvstøðugi leikluturin hjá Petru ongantíð er lýstur, og í bókmentum um føroyska savnsøgu fær ein varhugan av, at hon var hjálparfólk hjá øðrum. Upprunakeldurnar siga tó nakað annað og bera prógv um, at hon hevði ein týðandi leiklut á savnsøkinum.

FRØÐI 1 / 2024

NORÐURLÉNDSKT UMHVØRVISMERKI
Svanamerktur prentlutur 541 705

FØROYA FRÓÐSKAPARFELAG
GEVUR FRØÐI ÚT
© Føroya Fróðskaparfelag og høvundarnir.
Frøði er fólksligt vísindablað, sum kemur út tveir ferðir árliga.

Upplag 1.300
ISSN 1395-0045
Forsíðumynd:
Moytrantur (*Otiorhynchus singularis*)
Mynd: Jógvan Fróði Hansen
*Løvt er at endurgeva úr Frøði,
um víst verður til heimildina.
Verða heilar greinir endurgivnar,
má avtala gerast.*

AVGREIÐSLA
Jarðfeingi, J. Paturssonargøta 32-34
Postsmoga 3059
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur: frodi@jf.fo

RITSTUÐLAR
Fróðskaparsetur Føroya
Tjóðskjalasavnið
Tjóðsavnið
Landsbókasavnið
Havstovan
Heilsufrøðiliga Starvsstovan
Jarðfeingi
Umhvørvisstovan

NYGGIR HALDARAR
kunnu tekna seg hjá avgreiðsluni.

ELDRI ÚTGÁVUR AV FRØÐI
fáast við at venda sær
til avgreiðsluna.

GREINIR TIL BLAÐIÐ
Fólksligar, vísindaligar greinir kunnu
sendast ritstjórnini. Skrivlig høvundsleið-
beining fæst frá avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI
Er áhugi fyri at lýsa í blaðnum, setið
tykkum tá í samband við avgreiðsluna,
telefon 357000
fax 357001
teldupostur: frodi@jf.fo

LÝSINGARPRÍSUR
Heil síða: kr. 5.000,-
Hálv síða: kr. 3.000,-

RITUMBODSRÁÐIÐ
Erling Isholm, Fróðskaparsetur Føroya
Erla Olsen, Fróðskaparsetur Føroya
Sámal Tróndur Johansen, Tjóðskjalasavnið
Björg Mikkelsen, Heilsufrøðiliga
Starvsstovan
Katrín Hoydal, Umhvørvisstovan
Lis Mortensen, Jarðfeingi
Eilíf Gaard, Havstovan
Unn Patursson, Føroya Landsbókasavn

GRAFISK FRAMLEIÐSLA
OG PRENT: Føroyaprent

SAMSKIPARI
Helgi Jacobsen
helgi.jacobsen@gmail.com
tlf. 519184

RITSTJÓRN
Erling Isholm, *ábyrgd*
Birgitta Andreassen
Agnes-Katharina Kreiling
Sissal Vágshegy Erenbjerg

FRÓÐSKAPARFELAG FØROYA
Heimasíða: www.frodskaparfelag.fo
Limagjald: 300 krónur um árið, at gjalda á
kontu í Eik Banka 9181-495.171.0
SWIFT code: EIKBFOFF
Iban-no: F056 9181 0004 9517 10
Minnist til at viðmerkja navn.

Innihald

4	ARVURIN EFTIR
HÚSFRÚNNA Í HÚSAVÍK
Andras Mortensen	21	TRÝ NÝGGJ SLØG
AV GLOYMMEGEI
Jens-Kjeld Jensen	41	LANDSLÓGIN 750 ÁR
Andras Mortensen
7	UM PURPURKÚVING,
PURPUR OG HEILAGA
JØDISKA THECELET-LITIN
Jan Sørensen	25	NASADJARVIR VEGETARAR
– TRANTKLUKKUR Í FØROYUM
Agnes-Katharina Kreiling
Leivur Janus Hansen
Jógvan Fróði Hansen	44	SJÓN Í SJÓNUM
Jóhannus Kristmundsson
14	BRETAR, BRENNIVÍN
OG BORDELL
Rókur Tummasarson	29	UMMÆLI AV FØROYSKARI
BÓKMENTASØGU 2
Erik Skyum-Nielsen	48	PETRA DJURHUUS OG
LEIKLUTUR HENNARA
Á SAVNSØKINUM
Margretha Nónklett
		34	SKOTBRÁ ELLA SKÁBRÁ
Jógvan í Lon Jacobsen		

Arvurin eftir Húsfrúnnna í Húsavík

Í Húsavík í Sandoy síggjast enn toftir av garðinum hjá tí tiltiknu Húsfrúnni, sum sagnir gingu um í Føroyum. Hon livdi fyri trúbotina og skal hava verið ríkasta kvinna, sum hefur livað í Føroyum. Sagnirnar, sum vórðu uppskrivaðar miðskeiðis í 19. øld, søgdu frá ríkidømi og tvøra lyndi hennara.

Andras Mortensen
andrasm@setur.fo
Ph.d., lektari í søgu og útbúgvingarleiðari
Søgu- og samfelagsdeildin

Í einum vøkrum skinnhandriti frá 1407 lesa vit um eina ríka kvinnu í Húsavík, sum helst var hin tiltikna Húsfrúgvín. Hon æt Guðrun Sjúrdardóttir, var ættað úr Bergen og gift við Arnbirni Gudleikssyni í Húsavík, hvørs jarðarognir í brævinum verða nevndar „Húsavíkar góðs“. Í brævinum verður sagt, at hetta góðsið fevndi um „Húsavík og Dal, so mikið sum lá til Húsavík, og í Skálavík, á Skarvanesi og Sandi so mikið, sum hefur ligið undir Húsavík“.

Brævið frá 1407 er eitt sonevnt transskriptabræv, sum er eitt bræv, sum er vorðið til í rættarskipanini. Tað endurgevur og vátar sannleikan av 6 øðrum brøvum, sum vórðu skrivað í tíðarskeiðinum 1403-1405 og vóru liðir í einum máli, sum hevði tikið

seg upp í 1403. Tá var Guðrun Sjúrdardóttir deyð, og ognir hennara vóru uppgjardar og skiftar.

Eigari nú var ein kona, sum æt Ragnhild Hávarðsdóttir. Hon búði á Yell í Hetlandi, og sonur hennara, sum æt Magnus Erlingsson, umsat Húsavíkar góðsið fyri móðurina. Í eini kanning nýliga av brævinum frá 1407 verður spurt, hvat málið í grundini snúði seg um, og hvat tað sigur okkum um rættarskipanina í Føroyum í byrjanini av 15. øld.

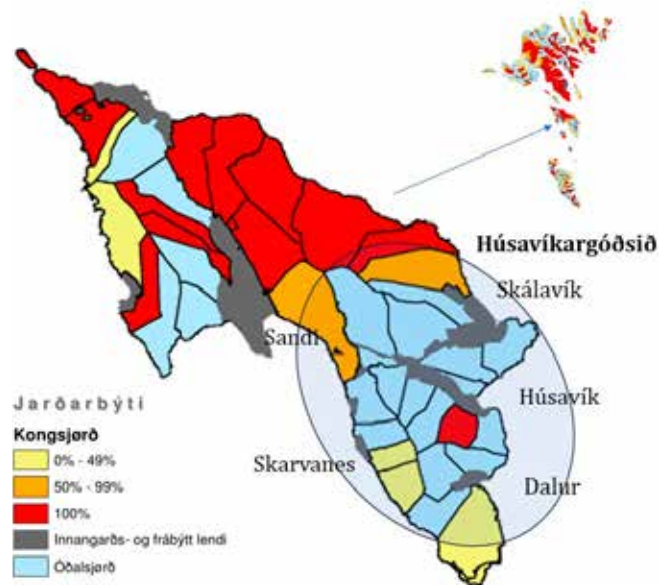
Málið var byrjað við, at Løgtingið í 1403 hevði dømt Magnus Erlingsson av Húsavíkar góðsi. Lóg-søkjari í málinum var ein maður, sum æt Tróndur Dagfinnsson, og tað skilst, at bæði Magnus og Tróndur høvdu høg størv í kongligu fyrisingini í

Føroyum. Av brævinum er kortini líkt til, at dómurin einki hevði við stórv teirra at gera. Haraftur-ímóti sær tað út til, at Húsavíkargóðsið, sum skyldkonan í Hetlandi hevði arvað frá Guðrun í Húsavík, var skuldarbundið gjøgnum veðhald, uttan at hon visti av tí. Men við lógsóknini, sum førði til dómin á Løgtingi í 1403, kom tað undan kavi, og nú fall skuldin til gjaldingar.

Av málinum er eisini týðiligt, at talan var um veðskuld hjá Arnbjørn Gudleikssyni, sum arvingarnir eftir hann høvdu arvað. Hesir arvingar vóru fyrst sonur og dóttir hansara og Guðrunar, síðan Guðrun, eftir at børnini eisini vóru deyð, og seinast Ragnhild Hávarðsdóttir í Hetlandi, sum at meta eftir skipanini í arvalóggávuni var faðirsystir Guðrunar.

Tey 6 brøvini, sum verða endurgivin í brævinum frá 1407, eru ikki uppsett í tíðarrøð, men eftir eini skipan, sum týðiliga er evnislýsandi.

Trý tey fyrstu brøvini eru um, hvussu tann dómndi Magnus og lógsøkjarin Tróndur høvdu fyriskipað avhendingina av Húsavíkar góðsi í tíðarskeiðinum 1403-1405.

Fyrst høvdu teir gjørt eina skrivliga avtalu um hetta. Síðan vóru teir farnir til Hetlands at útvega sær samtykki arvingans, sum var Ragnhild, um, at hon tók undir við avtaluni. Og til seinast váttadu trý vitni, teirra millum Hetlands lögmaður, at

Við støði í upplýsingunum í brævinum frá 1407 kann verða mettt, at Húsavíkargóðsið í minsta lagi hevur fevnt um tær jarðarognirnar í Húsavík, Dali, Skálavík og á Skarvanesi og Sandi, sum enn eru ognarjørð. Góðsið hevur í minsta lagi verið umleið 77 merkur og havt eina vídd upp á umleið 35 ferkilometrar. Tað hevur havt umleið 17 leigugarðar undir sær.

Arvurin hjá Guðrun Sjúrdardóttur eftir faðir sín, Sjúrd hjalt í Finngarðinum, sambært vitnisburðinum hjá Ingrid Oyvindardóttur á Viðareði.

- Allur Finngarðurin í Bergen, sum taldi 15 hús og 68 stovur.
- Tveir lutir í Brattinum í Bergen, men hvussu mong hús hon átti har, visti vitnið ikki.
- Tríggir garðar á Rossalandsstrond (í Rogalandi?), sum itu Løðufjall, á Mýri og Leiti.
- 10 leypaból í Rogalandi.
- Jarðarognir í Hetlandi, har leiguúrtøkan var 46 skillingar um árið.
- 6 sengur við dúnkoddum og dýnum við gásafjøður.
- Eitt diadem til virði av 13 øyrum.
- Eitt talnaband av silvuri.
- Tríggjar fingurringar úr gulli.
- Ein skjaldabúnaður.
- Tvey silvurker og eitt stættaker av silvuri.
- Tríggir møtlar við skinum og tilhoyrandi kyrtlum.
- Eitt „syrcot“ (eitt klædnaplagg at hava útyvir, sbr. navnið „cot“ seinni um ein stuttan frakka).
- Tveir húsúnaðir (møblar), annar til stovuna og annar til sjóvarloftið.
- Ein ketil (kókikar), ið tók seks tunnur.
- Øll ølilát og kannur og diskar og pottar og onnur kókingaramboð, sum vitnið ikki mintist, hvussu mong, ið vóru.
- Ein stór silvursilgja.

Harumframt helt vitnið seg vita, men tordi ikki at svørja eið á Bíbliuni um tað, at Guðrun eisini hevði átt

- Eitt sparlak av reyðum og grønum silki.
- 10 leypaból í Sogn.

Serognin hjá Guðrun

Brattin og Finnagarðurin á Bryggjunni í Bergen, sum Guðrun arvaði frá fadri sínum.

Ragnhild hevði fult ræði á ollum sínum, tó ið hon góðtók avtaluna, sum sonurin sum umboðsmaður hennara og lógsøkjarin høvdu gjørt um avhendingina av Húsavíkar góðsi.

Tey trý seinnu brøvini snúgva seg um nakað annað. Tey greiða frá fundum, sum høvdu verið á Viðareiði og Húsum á heysti 1403 og vári 1404. Av hesum frágreiðingum sæst, at endamálið við fundunum var rættarlaga at staðfesta, at ein partur av virðunum, sum Arnbjørn Gudleiksson hevði átt, vóru serogn hjá Guðrun Sjúrdardóttur og hoyrdu ikki til Húsavíkar góðsið.

Hetta samsvarar við grein 3 í arvabólkinum í Landslógini, sum hevði verið í gildi í Føroyum síðan umleið 1280. Landslógin er høvuðslógin í Kongsbókini, sum var lógbókin hjá løgmansembættinum í Føroyum, og hon hevur hesa áseting um felagsgerð í hjúnalagnum:

„Tey kunnu leggja felag soleiðis, at hvør teirra leggur til felags alt, sum tann eigur, og tað, sum tey fara at eiga gjøgnum arv og á annan hátt. [...] Tað av hjúnunum, sum legði meira í felagið, skal taka tað meira burtur úr tí, ella arvingar tess, og síðan verður skift í tveir helmingar, hóast tað er minkað.“

Lítið er at ivast í, at tað var henda greinin í Landslógini, sum lá til grund fyri fundarvirkseminum á Húsum og Viðareiði. Og tó ið orsøkin til fundarvirksemið var dómurin á lótingi í 1403, er

ikki torført at rokna út, hvør stóð aftanfyrri. Mest at vinna hevði Ragnhild Hávarðsdóttir í Hetlandi og sonur og arvingi hennara, Magnus Erlingsson, sum umboðaði jarðarognir hennara í Føroyum.

Vedskuldin hevur helst verið størri enn virðið á Húsavíkar góðsinum, og lógsøkjarin hevur roynt at fáa fatur í meira. Men týðiligt er, at lógsøkti hevur hildið uppá, at serognin hjá Guðrun einki hevði við trotabúgvíð hjá Arnbjørn Gudleikssyni at gera, men hoyrði til eitt annað skifti, nevniliga skiftið eftir fadri Guðrunar, Sjúrd hjalt í Bergen.

Brævið frá 1407 avdúkar soleiðis eina ætlan hjá teimum báðum hetlendingunum, móður og soni, at sleppa undan at missa meira enn neyðugt av tí skuldarbundna arvinum úr Føroyum.

Men brævið sýnir eisini, at tað varð skrivað fyrri at bera málið víðari í rættarskipanini. Grein 16 í Landslógini frá 1274 segði nevniliga, at „arvur skal søkjust í tí fylkinum, har arvleggjari er deyður“, og hesin parturin av arvinum eftir Guðrun stavaði frá fadriinum í Bergen.

Brævið frá 1407 sýnir tí, at Føroyar um hetta mundið vóru eitt egið rættardømi og ein fullfíggaður partur í rættarskipanini, sum tann norska Landslógin frá 1274 fyriskipaði. ■

Um purpurkúving, purpur og heilaga jødiska thecelet-litin

Ein søga um okkara purpurkúving, purpurliting í gomlum døgum á miðjarðarhavsøkinum og sambandið við gomlu Mósebøkurnar

Sjósniðlar, ið hava skel, nevna vit kúvingar. Bert trýggir kúvingar hava føroyskt navn. Ein teirra ber navnið purpurkúvingur. Hann kann vera reiðiliga ymiskur, bæði hvat viðvíkur liti og vøkstri. Einstakir eru korkalittir, og verða teir tí eisini nevndir korkakúvingar; korkalitur verður eisini nevndur purpur ella purpurlitur. Navnið korkakúvingur kundi sipa til korkalittu skelina, men leita vit í gomlum skriftum, sæst, at úr hesum slagi av kúvingi hevur borið til at vinna tann so sera sjáldsama og harav eisini kostnaðarmikla purpurlitin.

Navnið purpurkúvingur

Fyrstu ferð, ið navnið sæst á skrift, er í bóklinginum Lindýrum, sum Bjarni Holm og aðrir skrivaðu í 1964. Frammanundan hesum er tað bert Jørgen Landt, sum í bók síni Forsøg til en beskrivelse over Færøerne skrivar um eitt sera vanligt kúvingaslag,

ið hann bert nevnir *Buccinum lapillus*. Hetta er upprunanavnið, ið Carl von Linné gav dýrinum í 1758. Navnið purpurkúvingur kann hava livað á mannamunni, men av tí at Landt bert nevnir latínska navnið, er meira sannlíkt, at teir, sum skrivaðu bókina Lindýr, hava givið hesum kúvingi navn. ▶

Kúvingarnir Hexaplex trunculus, Bolinus brandaris og Stramonita haemostoma, sum allir hava verið nýttir til at vinna litevni úr. Úr bókini Greeks and Phoenicians at the Mediterranean Crossroads.

Jan Sørensen

Jans@savn.fo
Savnsvørður
Sjódjóradeildin
Tjóðsavnið

Hexaplex trunculus.
Tillagað mynd úr
bókini *Iconographie
der schalentragenden
europäischen
Meeresconchylien,*
vol. 1, text and plate,
Cassel 1887.

Nú er tað so, at stundum verða latínsku djóra-nøvnini broytt¹. Um tað mundið, ið bóklingurin Lindýr kemur út, hevur latínska navnið á purpurkúvingi helst verið *Purpurea lapillus*, og tí hevur verið lagamanni at nevna kúvingin purpurkúving. Seinni er navnið aftur broytt og er nú *Nucella lapillus*, og sigur hetta einki um sambandið við purpurlitin.

Kúvingar og purpurlitur

Tá ið Landt í árinum 1800 skrivar um purpurkúving, nýtir hann navnið *Buccinum lapillus*. Tað er ikki fyrr enn í 1867, t.e. langt eftir deyða Landts, at navnið verður broytt til *Purpurea lapillus*. Hann veit tí einki um sambandið millum navnið og litin. Landt skrivar „Efter Strøms beretning findes inden i denne snekke en liden grøn blære, med hvis saft man kan skrive navne paa linnæet, hvilke, naar de ere tørrede i solen, og udvaskede i lud, faae en smuk purpurrød standhaftig farve“. Landt nevnið einki um, hvør Strøm er, men hetta kundi verið Hans Strøm (1726-1797), ið var norskur prestur og náttúrugranskari, og sum skrivaði fleiri vísindagreinir um djóra- og plantulívið í Noregi.

Hvaðan Strøm hevur sínar upplýsingar, er ógjørligt at siga, men av tí at bæði hann og Landt eru prestar, kundi hugsast, at teir í yrki sínum hava fingið upplýsingar um, hvussu purpurlitur verður gjørdur. Purpurlitur varð ofta nýttur í kirkjuligum skriftum og at prýða handskrivaðar bíbliur við.

Tað er ógvuliga avmarkað, hvat er at finna um hetta evnið, men í brævi til *The Philosophical Society of Oxford* í 1685 skrivar ein, ið nevnið seg William Cole², um sínar royndir at fáa meira nyttu burtur úr tí, sum er í sjónum. Hann greiðir frá, at meðan hann var staddur í býnum Minehead í Sumerset við Bristolfjørðin í Suðuronglandi, komu tvær kvinnur framvið, har hann arbeiddi. Tær sóu skeljarnar og søgdu honum, at í Írlandi var onkur, ið livdi væl av at fáast við purpurliting. Tær hildu seg vita, at liturin varð vunnin úr einhvørjum vætukendum í kúvingi, men vistu ikki meiri enn hetta.

Cole ger síðan umfatandi royndir við kúvingum. Hann er áhaldin, og tað eydnast honum at enda bæði at finna rætta kúvingaslagið og rætta framferðarháttin til at vinna purpurlit úr kúvingi.

At vinna purpur úr purpurkúvingi

Cole brýtur skelina við einum hamara uttan at skala sjálvt dýrið. Við einum pensli reinsar hann vætuna

úr einum avlongum kertli, sum liggur tvørturum nakað aftan fyri høvdið á dýrinum. Hetta smyr hann so á lørift ella silki fyri at fáa litin fram.

Fyrst kemur ein mildur ljósagrønur litur, og tá ið dagsljós kemur at, skiftir liturin til myrkagrønt. Liturin broytist alt eftir, hvussu leingi dagsljós kemur at. Frá myrkagrønum skiftir liturin yvir í sjógrønt og ljósablátt (*Watchet blue*³). Til síðst gerst liturin purpurkendur, og tá ið plaggið hevur ligið í sólarljósi í ein til tveir tímar, er liturin vordin fagurt purpurreyður.

Soleiðis sum Cole greiðir frá, er greitt, at hann ikki hevur nakran kunnleika um, at langt undan honum hevur tað verið ein blómandi vinnugrein at vinna purpurlit úr kúvingum á øllum Miðjarðarhavsøkinum. Hann nýtir ein hárpenn at skriva á klæði við í staðin fyri at framleiða størri mongdir at lita pløgg við.

Hetta er eisini áhugavert, tá ið borið verður saman við tað, sum Jørgen Landt greiðir frá. Landt sigur í frásøgn síni, at „man kan skrive navne paa linnæet,“ og júst hendan orðingin er sum tikin úr frágreiðing Coles. Hetta kundi týtt upp á, at keldan hjá Strøm (Landt) er júst William Cole.

Purpurliting í Føroyum og grannalondum

Ongar heimildir eru um, at purpurliting hevur verið í Føroyum. Tó hevur hetta verið gjørt í grannalondum okkara, eitt nú í Norðurskotlandi. Tá ið fornfrøðiligar rannsóknir vórðu gjørdar í einari fjørúholu í Durness⁴, vórðu leivdir av ymiskum skeljadjórum

Oljumálningur av ortodoksum jødum, sum í bønarsjálum (tallit) granska heilagu skriftirnar. Málningurin ber heitið „De Treurdagen“ (1884) og er málaður av Jan Voerman. Mynd: World History Encyclopedia.

¹ Navnareglurnar siga, at tann, sum á prenti er fyrstur at eyðmerkja og greiða frá einum dýri, hevur rættin at geva tí navn. Tað kemur meiri enn so fyri, at skjøl koma undan kavi, sum hava upplýsingar, ið hava við sær, at nøvn mugu broytast. Ættarnøvn verða eisini broytt, um nýggj vitan hevur við sær, at slag verða flokkað øðrvísi.

² William Cole of Bristol var náttúrugranskari og savnari (uml. 1622-1701).

³ Watchet blue er eitt slag av ljósabláum, nakað átøkt himmalbláum. Sagan sigur, at navnið kemur av teimum serligu sjóvarklettunum í býnum Watchet, sum hovdu ein ljósabláan lit. Watchet liggur nærindis Minehead við Bristolfjørðin.

⁴ Pollard, T. 2005.

Jødiskur bønarsjálsskúvur (tzitzit) av bláum og hvítum tógvi. Mynd: Wikimedia.org.

funnar, eitt nú eisini skeljar av purpurkúvingi. Tað sást, at summi av skeljasløgnum høvdu verið havd til matna, og onnur høvdu verið havd til agns. – Eingin veit um, at purpurkúvingur hevur verið havdur til matna í Skotlandi, og allar purpurkúvings-skeljarnar vórðu knústar á ein serligan hátt, og hildið verður, at hetta er greitt tekin um, at tær hava verið nýttar til at vinna purpur úr. Tað verður mett, at skeljaleivdirnar eru frá ár 800-1100.

Nakað herfyri komu spennandi fornfrøðiligar leivdir undan kavi úti við strondina í Doonloughan í Eysturírlandi. Millum lutirnar vóru eisini purpurkúvingskeljar. Hesar skeljar vóru eisini brotnar á ein serligan hátt, og fornfrøðingar⁵ mettu tí, at tær ikki høvdu verið havdar til matna, men heldur til at vinna purpurlitevni úr. Kolevnis-14 mátingar

⁵ Murray et al 2012.

bendu á, at skeljarnar vóru frá tíðarskeiðinum ár 404 til 658 eftir okkara tíðarrokning.

Sjálvt um einki er, sum bendir á, at vit í Føroyum hava nýtt purpurkúving til liting, so hevur tó ein ávís vitan um hetta verið í Føroyum. Ein tilkomin maður greiddi frá, at tá ið teir sum smádreingir brutu skelina og gníggjaðu dýrið millum fingrarnar, gjørdust fingrarnir dökkir á liti. Hann mintist ikki, júst hvussu liturin var, men tað var so mikið sterk liting, at hon mátti slítast av aftur.

Okkara purpurkúvingur millum aðrar javnlíkar

Tað er ikki bara okkara purpurkúvingi, at til ber at vinna purpur úr. Mest sum allir kúvingar hava ein lítlan kertil nakað aftan fyri høvdið, ið verður nevndur hypobranchial-kertilin, og tað er sevjan í hesum kertli, sum kann gerast purpurlitt. Men tað eru ikki allir kúvingar, ið hava hendan eginleika, men bert kúvingar, ið hoyra til ættina Muricidae. Okkara purpurkúvingur hoyrir júst til hesa ættina og hevur tískil henda kertil, ið purpurlitur kann vinnast úr.

Tyria-purpur

Í stórum þórtum av Miðjarðarhavi hava tey kent til at vinna purpur úr kúvingum langt undan okkara tíðarrokning. Víða um ber til at staðfesta heilar heyggjar av knústum skeljum, sum bera prógv um hesa framleiðslu.

Serliga vóru tað fönikjar, sum vóru kendir fyri Tyria-purpur. Fönikja var eitt býarríki í eystara parti av Miðjarðarhavi, ið er áleið har, sum Libanon og Síria eru í dag. Tyria-purpur varð mett at vera tað besta og varð framleitt í Tyre. Fönikjar livdu sum siglandi handilsfólk og vóru serliga kendir fyri at duga handverkið at vinna út purpur. Purpur var í veruleikanum fíggjarligi grundarsteinurin undir øllum fönikiska ríkinum. Um ár 300 fyri okkara tíðarrokning hvørvur Fönikuríkið og harvið eisini handverkið at vinna út purpur.

Tyria-purpurlitevni.

Rómverski keisarin Justinian I (482-565) klæddur í kongaligt purpur. Partur av veggjapryði av mosaikki í San Vitale kirkjuni í Ravenna í Italia. Mynd: Wikimedia.org

Purpurkúvingur
(*Nucella papillus*).
Mynd: Jan Sørensen.

Eingin veit nú á dögum at siga, júst hvussu fönikiar gjördu, men sum skilst, var tað ikki bara eitt slag av kúvingi, ið varð nýtt. Í bókini *Greeks and Phoenicians at the Mediterranean Crossroads*⁶ verður greitt frá trimum slögum: *Hexaplex trunculus*, *Bolinus brandaris* og *Stramonita haemostoma*, sum øll hava verið nýtt at vinna litevni úr. Í bókini verða teir triggir litirnir endurgjavnir, sí mynd á bls. 7.

Purpur var litur teirra múgvandi

Í gomlum dögum var so at siga ógjøriligt at framleiða purpur uttan úr kúvingum. Sambært søgufrøðingum skuldu 10.000 kúvingar til at fáa eitt gramm av purpurlitevni, og eitt gramm av litevni var bert nóg mikið til at lita eina troyggjurond (t.e. uml. 15 gramm av tógvi).

Purpurritað pløgg vóru tí ómetaliga kostnaðarmikil, og bert múgvandi høvdu ráð til hetta stás. Við tíðini gjørdist tað so, at bert tey mætastu høvdu loyvi at vera í klæðum, ið vóru litað við purpuri. Hetta vóru kongar, herhøvdingar, høvuðsprestar og onnur, ið vóru á odda í samfelagnum.

Hvussu kostnaðarmikið hetta litevni var, ber til at gera sær eina hóming av við at kanna gamlar skriftir. Í gamla lögfrøðiliga ritinum *Edictum de Pretiis Rerum Venalium* frá árinum 301 eftir Kristi føðing, t.e. meðan

6 *Greeks and Phoenicians at the Mediterranean Crossroads*. 2012. Bls. 102.

7 *Kremer Pigmente GmbH & Co. KG* (fyrítøka)

8 *Bíblia*. Tað er Halgabók. Det danske bibelselskab. Keypmannahavn 1995

9 Verður skrivað ymist (Theceiles – thecelet – theceilet)

rómverski keisarin Diocletian ráddi fyri borgum, ber til at lesa, at eitt pund av purpurlitingarevni í mesta lagi mátti kosta 150.000 denarar; í tátíðarvirði svaraði tað til trý pund av gulli. Purpurlitingarevni kostaði tí triggjar ferðir meiri enn gull.

Virðið á purpurlitingarevni er á ongan hátt fallið, tí nú á dögum kostar eitt gramm av 24-karats gulli uml. 470 kr., og eitt gramm av purpuri kostar uml. 25.000 kr.⁷, t.e. meiri enn fimmti ferðir virðið á gulli.

Jødiski thecelet-liturin

Í Mósabókunum verður í fleiri støðum sipað beinleiðis til blátt og purpur. Tær fimm Mósabøkurnar eru eisini í jødisku bíbliuni, Tanakh, og har hava tær navnið Tora. Serliga áhugavert er hetta brotið í 15. kapitli í Fjórðu Mósabók:

37. *Og Harrin talaði framvegis við Móses og segði:*

38. „Tala til Ísraelsmenn og sig við teir, at teir ættarlið eftir ættarlið skulu gera sær skúvar á skeytini á klæðum sínum og á skúvarnar binda blá purpurfesti.⁸ [...]“

Summar bíbliutýðingar umrøða blá purpurfesti, og aðrar skriva blátt band. Í veruleikanum er tað ikki heilt so lætt at avgera, hvønn lit tað snýr seg um, tí í jødiska upprunetekstinum verður orðið *thecelet*⁹ nýtt, og nú á dögum veit eingin við vissu, hvønn lit orðið thecelet sipar til. Júst sum við Tyria-purpuri er hetta farið í gloymiskuna.

Fyri ortodoksar jødar hevir tað stóran týðning at skilja ásetingar Guðs, sum umvegis Móses eru skriftfestar í Mósebøkurnar, rætt. Í Talmud, trúarlógbók jøda, ber til at finna eina ábending um, hvussu vorðin thecelet-liturin er.

Har stendur, at thecelet-liturin skal minna okkum á havið, og havið skal minna okkum á himmalin, og himmalin á trónu dýrdarinnar. Eisini stendur at lesa, at liturin stavar frá kropsvætu úr einum skapningi, ið verður nevndur chilazon. Eingin veit tó við vissu, hvør hesin skapningur er.

Nógv hevir verið granskað, og mong hava uppskotini verið. Nútíðargrannskarar eru tó flestir samdir um, at chilazon í jødisku bíbliuni sipar til kúvingin *Hexaplex trunculus*. Er henda niðurstøða røtt, so er siðvenjan at vinna purpur úr kúvingum fleiri túsund ára gomul.

Purpurkúvingar
(*Nucella papillus*).
Mynd: Jan Sørensen.

Heimildarlisti:

Bíblia. Tað er Halgabók. 1995. Det danske bibelselskab. Keyptmannahavn.

Greeks and Phoenicians at the Mediterranean Crossroads. 2012. Ritstjórn: Polyxeni Adam-Veleni og Evangelia Stefani. Archaeological Museum of Thessaloniki.

Holm et al. 1964. *Lindýr.* Føroya náttúra – Føroya skúli. Pp 27.

Kobelt, W. 1887. *Iconographie der schalentragenden europäischen Meeresconchylien*, vol. I, text and plate, Cassel.

Landt, J. 1800. *Forsøg til en beskrivelse over FÆRØERNE.* Tikjøbs Forlag. Kiøbenhavn.

Murray et al. 2012. *Doonloughan: A seasonal settlement site on the Connemara coast. Proceedings of the Royal Irish Academy: Archaeology, Culture, History, Literature.* Vol. 112C (2012), pp. 95-146 (52 pages).

Pollard, T. 2005. *The excavation of four caves in the Geodha Smoo near Durness, Sutherland.* Scottish Archaeological Internet Report 18. Pp 50.

Málslig leiðbeining: Marjun A. Simonsen

Pløgg, ið eru litað við kúvingum, sum eru á framsýningunum hjá Náttúrugripasavninum í Wien. Mynd: Wikimedia.org, men teksturin er tillagaður.

Panorama av Tvøroyri, 1897.
HANDEL – BEVÆRTNING
stóð á handilshúsunum
hjá V.Thorsteinsson.
Mynd: Tjóðsavnið

BRETAR, BRENNIVÍN og bordell

Fram til aldarskiptið 1900 bóru almennir myndugleikar ótta fyrri ógvisligu bretsku ávirkanini og siðastandinum í Suðuroynni.

Rókur Tummasarson
tummasarson@gmail.com
Søguáhugaður

Tá ið Einahandilin varð avtikin í 1856, vóru ymskar hugsanir um, hvørjar avleiðingar fríhandil fór at hava við sær. Nógv vóru vís í, at fríhandilin fór at flyta Føroyar fram á leið, meðan onnur óttaðust fyrri, at oyggjarnar fóru at líða undir vørutroti. Men tað vóru eisini tey, ið høvdu heilt aðrar stúranir. Hesi ávaraðu um, at nú Føroyar vórðu latnar upp fyrri umheiminum, var ein nýggjur vandi fyrri durum. Ein vandi var fyrri moralskum afturstigi og ólevnaði, sum annars bert var at finna í fremmandum londum.

Henda ávaring var ikki heilt av leið, tí fríhandilin bleiv eitt vinnuligt framstigi, men við honum fylgdi eisini eitt frælsi, sum ikki øll megnaðu at handfara eins væl. Serliga sølan av brennivíni fekk ræðuligar fylgjur fyrri mong. Men meðan trupulleikarnir av

brennivíni vóru galdandi kring alt landið, tykist tað sum um, at Suðuroyggjin, og serliga Tvøroyri, fór eitt stig nærri syndafallinum.

Við stóði í brøvum og frágreiðingum frá almennum myndugleikum verður siðastandurin á Tvøroyri fram til aldarskiptið 1900 í greinini lýstur í brotum.

Fremmandu skipini

At ávirkanin uttanifrú var stór á Tvøroyri, er onki at ivast í. Longu í 1858 rindaðu 116 skip fyrri akkersgjald í Suðuroynni, av teimum 99 í Trongisvági. Seytjan ár seinni skrivaði økislæknin í oygni, at heili 322 skip høvdu vitjað Trongisvág. Næstan øll vitjaðu í tíðarskeiðnum frá mars til oktober, og meginparturin av hesum vóru fiskiskip við 10-12 monnum

umborð. Til samanberingar búðu einans 64 fólk á Tvøroyri í 1860. Í 1880 var hetta talið vaksið til 103 fólk. So tað man mangan hava komið fyri, at talið av útlendingum á Tvøroyri var væl hægri enn talið av føroyingum.

Skipini komu inn av ymiskum orsökum. Nøkur komu við vørum til handlarnar og fóru avstað aftur við føroyskum úrdráttum. Onkur spekulantur var javnan á fjørðinum, eins og einstøk skip komu við timbri úr Noregi. Meginparturin av skipunum vóru tó fiskifør, sluppir úr Onglandi, Skotlandi, Hetlandi og Orknoygggjum, ið fiskaðu undir Føroyum og Íslandi. Tær leitaðu sær inn á Trongisvág at kroka, søkja lækna, taka manning, agn ella vatn. Og ikki minst fyri at keypa brennivín. Tí í Stóra Bretlandi var avgjald á rúsdrekka, meðan tað var lutfalsliga bíligt at keypa rúsdrekka í Føroyum. Tí var nógv drukkið á Tvøroyri, og tí var nógv keypt at smugla við heim.

Bretsku skipini komu í stóran mun frá støðum sum Hull og Grimsby, og sjómenn haðani vóru ikki júst kendir fyri at vera guðs bestu børn ella fyri at spýta í glasið. Tískil gekk tað heldur ikki altíð líka stillisliga fyri seg, tá ið farið varð í land at keypa hjá Mortensen, Thomsen ella Nólsoyar-Jógvani, ið helst var fyrstur at lata upp vertshús á Tvøroyri. Frásagnirnar um bardagar og rukkulív eru fleiri, men ein tann elsta og litríkasta er frá 1857.

Tá doktor Nolsøe hótti við byrsu

Henda dagin í 1857 vóru fyra skip úr Onglandi og eitt úr Hetlandi á Tvøroyri. Upp móti 30 mans vóru farnir í land og høvdu drukkið seg fullar í krambúðini hjá Thomsen. Tá so faktorurin, Jógvan í Mettustovu, um kvöldið vildi hava menn at fara umborð aftur, so hann kundi læsa krambúðina og sleppa til hús, kom illstøða í. Bretar noktaðu at fara út, so faktorurin var noyddur at senda boð til Trongisvágs eftir Effersøe sýslumanni. Hann megnaði at reka bretarnar á dyr, men tá kom øði í grindina, og ógvusligur bardagi bleiv millum bretar og føroyingar. Í krambatúninum vardu faktorurin, sýslumaðurin, dímunarbondin og tveir húskallar seg móti teimum óðu og fullu bretunum, ið nýttu bæði grót og tuflur at sláa við. Hóast føroyingar vóru í undirluta, eydnaðist tað tó at reka bretarnar oman á brúnna til skipsbátarnar. Men tá sýslumaðurin sparkaði tveir bretar á sjógv, spann øðin í teir aftur. Naknir oman belt og við tuflunum í hond herjaðu teir á aftur. Tá var onki annað hjá føroyingunum at gera enn at halda til beins niðan brekkuna. Bretar fylgdu eftir. Komnir til Doktorahúsini hildu teir, at tað mundi vera húsið hjá sýslumanninum ella faktorinum, og ein gjordi seg kláran at bróta inn. Men tá brast vindeygad upp, og Nolsøe doktari vísti teimum sína løddu byrsu, samstundis sum hann rópti hart á enskum, at skikkaðu teir sær ikki, fingtu teir eina kúlu í skallan. Síðan rópti hann á allar menn í bygdini um at finna byrsurnar fram og skjóta ein breta fyri og annan ►

Slupp úr Grimsby á
Trongisvági.
Mynd: Privat savn

eftir í skallan. Nú trektu bretar seg oman aftur í fjøruna, har tað at enda eydnaðist at fáa teir í bátarnar og út á sluppirnar. Ongin lá eftir á, men allir menn høvdu fingið løstir, skrivar samtíðarkelda.

Holten amtmaður rópti varskó

Á sumri 1866 var Peter Holten amtmaður á embætisferð í Suðuroynni. Tá vóru trý ár gingin, síðan hann seinast hevði verið í oynni. Honum var greitt, at Suðuroyggin var undir støðugari ávirkan frá bretsrum sjómönnum og frá teimum, sum arbeiddu hjá bretanum Williama Askam á Marknøyri. Sýslumaðurin hevði tó sagt seg hava tamarhald á støðuni, um hann bert fekk eitt vápnað politistalið av Skansanum suður. So í 1865 hevði amtmaðurin skipað fyri, at kvartermeistari og 10 jekarar fóru suður og hjálptu sýslumanninum at halda lóg og landaskil í eina tíð. Men tá sorinskrivarin kom av vártingi í Suðuroynni í 1866 og segði amtmanninum sína meining um støðuna í oynni, kendi Holten seg noyddan at fara suður at gera sína egnu meting.

Afturkomin til Havnar skrivaði amtmaðurin eitt opinskárað bræv til Justitsministeriet í Keypmannahavn. Hann segði seg vera sannførdan um, at um

tað ikki varð handlað skjótt og við megi fyri at venda gongdini í Suðuroynni, fóru suðuroyingar moralskt og nationalt í upploysn, og vandi var fyri, at Suðuroyggin endaði við at fara undir enskt ræði. Hendi tað, fór restin av Føroyum líðandi og stillisliga at fáa somu lagnu, óttaðist Holten fyri.

Tað, sum fekk amtmannin at taka so dýran til, var tað, sum hann hevði sæð og hoyrt á síni embætisferð, og sum hann nú greiddi myndugleikunum í Keypmannahavn frá.

Í seks punktum málaði hann eina dapra mynd av hesum lítla parti av danska ríkinum. Hann greiddi frá, at fólk roknaðu í *shilling and pence*, tí meginparturin av pengunum, sum vóru í umfari, vóru bretskeir. Í skúlafrálæruni og hjá presti svaraðu børnini á enskum. Rættartrygdin var so vánalig, at íbúgvarnir máttu taka til vápna fyri at verja seg móti ófriðarkroppum. Brot á handils- og brennivínlógina, umframt sjálvtekt innan jarðarrættindi var gerandiskostur.

Og so var tað skotsmálið, hann gav konufólkunum í oynni:

Løsgtigheden blandt Fruentimmerne har naaet en saadan Grad, at det i nogle Bygder, navnlig i

Tveraa, er Undtagelser i meget ringe Tal, som ere anstændige.

Holten segði, at øll klagðu um vantandi verju frá øvrigheitini, og hann kundi ikki gera annað enn at taka undir við klagunum. Hann segði seg eisini ivast í leiklutinum hjá Effersøe sýslumanni, sum hevði privat áhugamál í handlinum hjá Jóhan Mortensen, sum *gjennemagiterer befolkningen på en yders uheldig maade*, sum hann tók til.

Holten amtmaður lýsti ikki einans støðuna, men legði eisini fram eitt tilmæli um, hvørji átøk skuldu til fyrri at fáa Suðuroynna upp á rættkjøl. Eitt av teimum var at seta ein politiassistent úr Keypmannahavn í starv. Hesin skuldi fáa hús á Doktaratrøðni og tveir mans aftrat sær, umframt at sýslumaðurin skuldi vísa til hansara, tá talan var um politiuppgávur.

Hetta bleiv ikki av nøkrum, og nógv ár gingu, áðrenn nakar politistur varð settur í starv í Suðuroynni. Ímeðan stóð óskilið við og versnaði.

Berg fanst at siðastandinum

Uppáhaldið um siðaloysið hjá konufólkunum í Suðuroynni, og serstakliga á Tvøroyri, kann amt-

maðurin hava fingið frá økislæknanum Adolph Berg. Sum aðrir læknar skrivaði hann á hvørjum ári eina frágreiðing til Sundhedskollegiet í Keypmannahavn um heilsustøðuna í sínum læknaøki.

Tá Berg lækni í januar 1866 skrivaði frágreiðing fyrri undanfarna ár, gjørdi hann vart við, at tað høvdu verið ikki færri enn 9 tilburðir av gonore í Suðuroynni. Sambært lækninum var hetta fyrstu ferð, at kynssjúka var staðfest í oynni, so ein skuldi hildið, at tað var einfalt at finna kelduna. Men tað var púra vónleyst, tí hóast vitanin um kynssjúkur var lítill millum íbúgvagnar, var tað ongin, ið vildi viðurkenna, at nakað ósømiligt var farið fram.

Læknin skrivaði, at suðuroyingar.. *med de mest raffinerede Forstillelse og med Veltalenhed have søgt at bevise deres fuldkomne Uskyldhed. Det skal just ikke forøge Troen paa Syderingernes Sædelighed, der alt kun har være rettet nok ved de store Antal aarlige uægte Fødsler.*

At 5 av 59 børnum vóru fødd uttan fyrri hjúnalag, og at 7 av teimum 9 við gonore vóru gift fólk, har tað ikki var stórvegis munur í aldrinum millum hjúnafelagarnar, metti Berg lækni vera prógv um, at tað stóð ikki væl til við siðastandinum í oynni. ▶

Krambatúnið har bardagin millum bretar og føroyingar var í 1857. J. Nolsøe tók myndina umleið 1907.

Peter Holten,
amtmaður, ávarðaði
um avleiðingarnar av,
Suðuroyggin var undir
støðugari ávirkan frá
bretskum sjómönnum.
Mynd: Kgl. Bókasavnið

Lund mælti til brennivínsforboð

Adolph Berg var í starvinum til 1869, tá hann fór frá eftir at hava verið í Danmark í eina tíð orsakað av sjúku, sum hann metti, at arbeidsumstøðurnar í Suðuroynni høvdu elvt til. At hann eisini var dottin av hestinum á læknaferð, bøtti nokk heldur ikki um støðuna.

Næstu árin vóru læknaviðurskiftini í Suðuroynni óstøðug, men í oktober 1872 tók Niels Christian Lund við starvinum. Hann skrivaði nakrar gjølligar frágreiðingar. Í januar 1876 setti hann orð á óhugnaligu rúsdrekkamisnýtluna í oynni í sambandi við, at hann hevði viðgjørt 9 fólk fyri kroniska alkoholismu.

Eftir hansara meting drukku 10 av teimum 33 vaksnu monnunum, sum búðu á Tvøroyri, dagliga rúsdrekka í bygdarhandlunum. Fyri alla sóknina metti hann, at 44 av 144, ella nærum ein triðingur av øllum monnum, vóru ikki førir fyri at halda seg frá rúsdrekka. *De benytter enhver gunstig lejlighed til at blive fulde*, skrivaði Lund.

Í hinum bygðunum í oynni var støðan frægari, men tó hevði brennivín verið atvoldin til, at 9 mans úr Hvalba og Hovi druknaðu í 1874. Tí mælti Lund donsku stjórnini til at banna ella í minsta lagi forða søluni av brennivíni sum skjótast. Tí eftir hansara meting vóru føroyingar hóast alt enn ikki so vandir við brennivín, at teir áttu at megnað at vera hesa vøru fyruttan.

Lund lækni gjørði lítið burtur úr at skriva um siðastandin. Í 1878 helt hann tað tó vera undranar-

vert, at tað bert høvdu verið fyra tilburðir av syfilis millum suðuroyngar higartil. Tí síðan 1865 hevði mann staðfest 24 tilburður av gonore, og eitt ótal av útlenskum sjómönnum høvdu søkt lækna hjálp á Tvøroyri fyri syfilis.

Framgongd men fátækdómur

Í november 1880 fekk Suðuroyggin aftur nýggjan lækna. Niels Christian Lund, ið hevði bøn að og biðið um at sleppa í annað starv, varð loystur úr starvi, og í hansara stað kom Sophus Andersen.

Andersen var heili 12 ár í starvi. Í byrjanini skrivaði hann um munandi framgongd í liviumstøðunum hjá suðuroyngum. Handil og handverk høvdu fingið gróðrarbotn, og vinnulívið fjøltáttadist. Verkafolk høvdu minst líka góð lönarkor sum í Danmark, og alsamt fleiri sjómenn fóru við sluppum ella við egnum bátum til Íslands at róga út. Hetta sást aftur í bygðunum, har annars ómúgvandi fólk nú megnaðu at byggja sær góð timburhús, greiddi nýggi lækni frá.

1880-árin høvdu eisini síni bakkøst. Spaniolar lögdu toll á klippfisk, ullarvøkur fullu niður í helvt í prisi, og veðrið darvaði fiskiskapinum. Fátækdómur var tí at síggja millum tey, ið vóru knýtt at handilstøðunum, og serliga børnini gingu svong. Men hetta var eisini orsakað av drykkjuskapi og líkasælu, og tí fólk dugdu ikki at liva eftir førimumi longur, metti Andersen. Gamla føroyska sparsemið var gloymt, og ístaðin fyri at gagnnýta jørðina, sum á Tvøroyri í stóran mun lá í órøkt, fóru pengarnir til kolonialvøkur, útlensk klæði og marglæti, fýltist lækni á.

Andersen fanst nógv at drykkjumentanini, og at onki sást til sýslumannin, hóast tað var væl kent, at tað vóru fleiri ólóglig vertshús í oynni. Men í 1888 viðmerkti eisini hann siðastandin. Hetta árið vórðu nýggi oyðibløð tikin í nýtslu til árligu frágreiðingina til heilsu myndugleikarnar í Keypmannahavn. Ein av teigunum bar heitið *Foranstaltninger mod Usæderlighed*. Í henda teig skrivaði Andersen, at *Usæderligheden i Districtet er meget betydelig, og det Offentlige gør intet for at forminske den. I et enkelt sogn er Antallet af uægte børn meget stort*. Uttan iva var tað Froðbiar sókn, Andersen her sipaði til.

Usæderlighedens centralpunkt

Tá Andersen tvey ár seinni aftur sat í Doktorahúsinum við Tvørá og skrivaði frágreiðing til Keypmannahavnar, fór hann ikki fram við múkindum. Í teigin um siðastandin skrivaði hann:

Tveraa, Øens vigtigste Handelssted, hvor en Mængde Skibe, baade Danske og fremmede anløber hele Aaret

igjennem, var tidligere *Usædelighedens Centralpunkt*; dette er Tveraa vel endnu, men *Usædeligheden er nu paa gode Veje til at brede sig over hele Øen. Fra det Offentliges Side træffes ingensomhelst Foranstaltninger for at hæmme Usæderligheden; til Bevis herpaa kan tjene at der i den lille Bygd Tveraa ligefrem findes et offentligt Utugtshuus, hvilket har bestaaet uantastet i mange aar. Dette Huus besøges for langt overvejende Deel af engelske Fiskere, som kommer her i stor Mængde.*

Sostatt boðaði Andersen lækni í 1890 frá, at vána stöðan viðvíkjandi siðastandinum í Suðuroynni var ikki einans ein spurningur um drykkjuskap, leysingabörn og kynssjúkur, men eisini ein spurningur um skipað skøkjuvirksemi. Virkseimi, ið eftir øllum at døma hevði gingið fyrri seg í árávis á Tvøroyri.

2 bordell og 21 tilburðir av gonore

Skøkjulevnaður eru ikki júst tað, sum fyllir mest í føroyskum bygdarsøgum, so í fyrstu atløgu hevur ein hug at halda, at Andersen lækni gjørdi í so nógv av. Kanska fyrri at fáa myndugleikarnar at gera nakað við stöðuna. Men ta fatanina má ein skjótt lata fara, tá ein lesur frágreiðingarnar, ið komu frá læknunum tey næstu árin.

Í 1892 tók Frederik Jørgensen við sum lækni í Suðuroynni, og tá hann skrivaði frágreiðing til Sundhedskollegiet fyrri 1893, kundi hann leggja

ljót tøl fram. Eftir fleiri árum við ongari umrøðu av kynssjúkum, vóru nú bráðliga ikki færri enn 21 tilburðir av gonore. Jørgensen kundi fylgja smittuni aftur til ein bretskan sjómann, sum hevði verið saman við føroyskari kvinnu. Men hann metti tó ikki, at hann hevði funnið øll tey smittaðu, tí suður-oyingar skammaðust av at fara til lækna við slíkum.

Mongu tilburðirnir av gonore kundu beinleiðis knýtast til skøkjuvirksemið á Tvøroyri. Tí var tað ein ovfarin Jørgensen lækni, sum setti orð á óskilið á Tvøroyri, ið hevði ein farra av Sodoma og Gomorra yvir sær:

... for Tiden er Forholdet det, at Usædeligheden er aldeles forbavsende stor, og det erotiske Element spiller ingen Rolle, men kun det premisciøse. Gifte og ugifte i Flæng driver Usædelighed med Godtgørelse af en eller anden Art; det er meget almindeligt, at gifte Mænd staar i forhold til en hel Del Fruentimmer; baade gifte og ugifte, og deres Hustruer muligvis til et lignende Antal Mænd. Der findes adskillige gifte Mænd, der vistnok gjør dem en Indtægtskilde af deres Kones Usædelighed. Dertil kommer de mange engelske Søfolk, der sikkert søger hertil netop af den Grund. Fra marts til oktober-november opholder der sig et ret betydeligt Antal ugifte Fruentimmere, beskæftigede ved Fisketilvirkning, og en del af dem søge utvivlsomt Bierhverv ved Utugt. Her findes Tillige 2 huse, der

Fiskafólk. Jørgensen lækni hevði illgruna um, at summar fiskagentur høvdu eina eyka inntøku. Mynd: Kgl. Bókasavnið

Læknin Niels Chr. Lund, mælti til rúsdrekkaforboð. Mynd: Kgl. Bókasavnið

uden Betænkning kan karakteriseres som Bordeller, styrede af ældre Fruentimmere; til disse Huse søger saa Fruentimmere og Englændere og der foranstaltes saa Drikkegilde af et undertiden i flere dage.

Hóast útbrotið av gonore kundi leiðast aftur til eitt av fyrrnevndu húsum, gekk illa at steðga virkseminum. Ein nasadjørv og skipað avnoktan hevði við sær, at einans tvær kvinnur vórðu ákærðar fyri skøkjulevnað, skrivaði Jørgensen. Hann segði seg tó vóna, at tað fór at eydnast myndugleikunum at basa ólevnaðinum. Annars metti hann, at tað var betri um skøkjulevnaðurin varð lógarstýrður í framtíðini, tí enn var tað bara av tilvild, at syfilis ikki var í umfari í oynni.

Hítir og lögreglan bastu trupulleikanum

Næstu árin vóru nakrir, men tó færri, tilburðir av kynssjúkum staðfestir í oynni. Læknin helt tó, at batnandi støðan viðvíkjandi bæði smittutilburðum og leysingabørnum heldur kom av, at fólk fingi heilivág smuglaðan heim við bretskum skipum, og at menn vóru farnir at nýta hitir. Siðastandin metti hann vera óbroyttan. Men móti endanum av öldini varð lögreglan í Suðuroynni styrkt. Brumma varð bygd, og tað varð farið harðliga til verka móti siðloysinum. Fleiri lögregluávaringar móti skøkjulevnaði og skøkjuhaldi vóru givnar, og onkur varð eisini revsaður. Hesi átøk, og helst eisini tað, at hetlenski fiskiskapurin undir Føroyum hasaði av, og bretar

fóru undir at fiska við trolarum, gjørdi mun. Í 1901 var ongin tilburður av kynssjúku staðfestur í oynni, og í øllum førum tann skipaði ólevnaðurin tykist hava fjarð burtur um somu tíð.

Hví júst á Tvøroyri

Skøkjulevnaður gekk eisini fyri seg í aðrastaðni í Føroyum, men hví tað bleiv so umfatandi á Tvøroyri, eru tað helst fleiri samhangandi orsøkir til. Orsøkir, ið søgu- og fólkalívsfrøðingar kanska fara at seta orð á ein dag. Við at lesa samtíðarkeldur kann ein tó skjótt ímynda sær nakrar umstøður, ið elvdu til hesa støðu. Fjarstøðan frá restini av landinum og tann vantandi lögreglan í oynni. Tey sera mongu fremmandu fiskiskipini, ið lögdu leiðina fram við at keypa brennivín og tubbak, og so spírandi vinnulívið á staðnum, ið dró ungar fiskagentur úr øllum landinum suður at standa á egnum beinum. Henda blanding staðsett í ungari bygd, har normurin í gamla bygðarsamfelagnum hevði slept takinum eina stund, og har umstøðurnar ikki altíð vóru líka góðar at fóta sær, skapti helst eitt serligt umhvørvi á Tvøroyri. Eitt umhvørvi við nógvum ognarleysum, ið ikki altíð høvdu tað so lætt.

Slík fyribrigdi eru ikki ókend í sonevndum *frontier* økjum, har fólk søkja sær eydnuna, men ikki øll koma líka lætt til hana.

Tá alt hetta er sagt um ólevnaðin á Tvøroyri, er kanska hóskaði at enda við hesi jaligu lýsing av suðuroyingum, ið ein lækni metti vera partur av frágreiðingini:

Suderingerne er saaledes baade mere opvakte og intelligente, men tillige ogsaa mere opfarende, letsindige og mere hengivne til forskellige Nydelser end de andre Færinger; Suderingerne ere mere livlige og mere sangvinske, men ogsaa i flere Retninger dygtigere og ivrige end den iøvrigte Befolkning.

Keldur

Fædrelandet, 1856

Uppgerð yvir akkergjald í Suðuroynni, 1858

Bræv frá Hans David Matras, 5. august 1857

Indberetning til Justistministerier frá Holten amtmanni, 12. juli 1866

Frágreiðingar til Sundhedskollegiet frá økislæknunum í Suðuroynni, 1865-1901

Kongaliga Bókasavnið

Trý nýggj sløg av gloymmegei

Trý nýggj sløg eru funnin av gloymmegei (Myosotis). Í hesi grein verða lögð fram heiti til hesi sløgini umframt uppskot til nýggj heiti til tey fyra kendu sløgini

Gloymmegei, sum í plantulærum verður nevnd hoylús, er ein slekt við umleið 61 sløgum. Slektin er at finna í Evropa, Norðurafrika, Asia, Norðuramerika og Avstralia, Nýsælandi, Nýguinea og ávísimum Kyrrahavsoyggjum (Oceania). Í Norðurlondum eru 16 sløg funnin. Tað er ikki óvanligt, at ymisk litfrávik koma fyri hjá teimum ymsu sløgnum, og hvítar og ljósareyðar blómur kunnu javnan síggjast. Hesi sløg eru væl umtókt í urtagørðum, og tey aldu sløgini hava ofta fleiri litfrávik á somu plantu.

Í Føroysku floru (2000) verða fyra sløg nevnd (mynd 2), og tey hava navnið hoylús sum seinna

navn; men vit hava nú funnið 3 sløg afturat, sum skulu hava føroysk heiti. Alt bendir á, at heitið hoylús á hesi vøkrum blómu als ikki verður nýtt í gerandismáli. Tí hava vit, t.e. Dánial Jespersen, J-K. Jensen, Marita Gulckett og Rodmund á Kelduni, loyvt okkum at koma við uppskotum til heiti til øll sjei sløgini.

Heitið

Fyrstu ferð, ið heitið hoylús sæst á prenti, er longu í Indberetninger fra en Reise til Færøe 1781-82 eftir J.C. Svabo. Har stendur á á bls. 153: „Højlús, ►

*Gloymmegei.
(Mynd: Marita Gulckett)*

Jens-Kjeld Jensen
nolsoy@gmail.com
Heiðursdoktari á
Fróðskaparsetri Føroya

Myosotis arvensis

Myosotis discolor

Mynd 2. Tey fýra sløgini, sum standa í Føroysku floru. **Akurgloymmegei** (*Myosotis arvensis*), **mislitt gloymmegei** (*Myosotis discolor*), **skriðgloymmegei** (*Myosotis secunda*) og **mýrigloymmegei** (*Myosotis scorpioides*). (Mynd: Marita Gulkklett)

Myosotis secunda

Myosotis scorpioides

Vergiss mein nicht, *myo-sotis scorpioides*, voxer i Mængde paa Sands paa Sandøen.“ – Tá ið Rasmus Rasmussen gav Plantulæru út í 1910, umrøðir hann eisini plantuna; har stendur m.a. á bls. 60: „Í bönum vaxa víða hvar um Føroyar, helst suður á landinum, sløg av hesari ætt, og verða tey av fólki oftast kallað hoylús, av tí at fræið sløðist uppi í hoynum. Ein hin størsta av teimum er gloym-meg-ei (*Myosotis arvensis*), men hon er bara funnin í einstökum plássum villvaxandi; annars er hon niðursett til prýðis í mongum urtagörðum.“

Føroysk flora kom út í 2000, og har verður heitið hoylús nýtt fyri tey 3 sløgini, men tað fjórða hevur tvey heiti, t.e. bæði mýrihoylús og gloymmegei, og

tað seinna heitið nýta flest fólk í dag um øll sløg í slektini Myosotis. Navnið *Myosotis* stavar frá tí forngríkska μυοσωτις ið merkir ‘músaroyra’. Navnið stendst av, at krúnubløðini á blómuni vórðu hildin at líkjast músaroyrum. Heitið gloymmegei stavar úr Týsklandi í 15. øld, og tá varð hildið, at tann, ið bar blómuna, ikki fór at verða gloymdur av sínum elskaðu. Nógv lond hava tikið hetta heitið til sín, so nú á døgum eitur *Myosotis* á nógvum málum gloymmegei. Sjálvt um tað nú eru liðin 250 ár síðan, at heitið hoylús varð nýtt á Sandi, hevur hetta heiti ikki vunnið hevd millum føroyingar. Heitið hoylús hevur eftir øllum at døma verið eitt rættiliga staðbundið orð, og slektin er sambært

Mynd 3. Lin gloymmegei, ið funnin varð í tjørnini í Suðuroy. (Mynd: Marita Gulkklett)

Føroysku floru (2000) ikki serliga vanlig runt um í landinum. Ein lítill spurnakanning varð gjørd, og bert heilt fá fólk høvdu kunnleika til heitið hoylús, og øll nýttu heitið gloymmegei, og nøkur einstøk nýttu danska heitið forglemmigej. Tí verður skotið upp, at heitin niðanfyrir verða nýtt til tey 4 kendu sløginu og til tey 3 nýggju Myosotis-sløginu, sum verða umrødd seinni í greinini, og harumframt at slektin fær heitið gloymmegei í staðin fyri hoylús.

Slektin *Myosotis* fær heitið **gloymmegei**

Sløginu, ið nýliga eru funnin, fáa hesi heiti:

Myosotis laxa:

lin gloymmegei

Myosotis sylvatica:

skógargloymmegei

Myosotis ramosissima:

greind gloymmegei

Heitini á teimum 4 sløgunum í Føroysku floru verða broytt til:

Akurhoylús (*Myosotis arvensis*) **akurgloymmegei**

Mislitt hoylús (*Myosotis discolor*) **mislitt gloymmegei**

Skriðhoylús (*Myosotis secunda*) **skriðgloymmegei**

Mýrihoylús (*Myosotis scorpioides*) **mýrigloymmegei**

Ein túrur til Suðuroyar

Tann 14. august 2021 fóru Dánial Jespersen og eg ein túr til Suðuroyar. Vit steðgaðu bilinum í uml. 100 metra hædd. Eg fór yvir at eini lítlari tjørn, og Dánial fór hinvegin. Eg fekk eyga á eina gloymmegei ein hálvan metur út frá tjarnarbakkanum (mynd 3).

Og tá ið vit møttust aftur við bilin, hevði Dánial eisini funnið eina lítla gloymmegei, sum ikki reiðiliga bar til hjá okkum at slaggreina (mynd 4). Í Føroysku floru (2000) eru 4 sløg nevnd (mynd 2), men henda plantan líktist ikki nakrari av teimum 4 sløgunum.

Vit gjørdu tó ikki meira við hesa eygleiðing tann dagin, tí vit mettu, at gloymmegei var rættiliga trupul at slaggreina. Henda gloymmegei, sum vit raktu við úti í haganum og langt burtur frá bygðum øki, má vera ein upprunalig føroysk gloymmegei. Eg gekk og var harmur um, at eg ikki hevði tikið eitt próveintak heim við, so 14 dagar seinni, t.e. tann 28. august, gekk leiðin aftur til Suðuroyar, og har fekk Marita Gulklett tikið myndir av plantunum, og eg tók eina lítla plantu við mær heim (mynd 3 og 4).

Vit funnu fram til, at tað mátti vera ein lin ►

Mynd 4. Nærmynd av blómuni á linari gloymmegei. (Mynd: Marita Gulklett)

Mynd 5.
Skógargloyimmegei,
Tórshavn 28.07.2015.
(Mynd: Marita Gulkklett)

gloyimmegei (*Myosotis laxa*), og Flemming Thorning-Lund staðfesti slaggreiningina í 2023.

Harafturat hevur Marita Gulkklett funnið tvey innsloidd sløg í Tórshavn, t.e. skógargloyimmegei (*Myosotis sylvatica*) (mynd 5) og greinda gloyimmegei (*Myosotis ramosissima*) (mynd 6),

Fleiri myndir av øllum sløgunum av gloyimmegei, sum higartil eru funnin í Føroyum, kunnu síggjast á heimasíðuni hjá J-K. Jensen og Maritu Gulkklett: <http://www.jenskjeld.info/blomster.htm>

Nýggj sløg

Við tað at tey ymsu sløginu av gloyimmegei ikki eru heilt lótt at slaggreina hjá okkum leikfólkum, og teir útlendsku serfrøðingarnir, sum koma til Føroya, sum oftast bert dvølja her í styttri tíðarskeiðum, eru møguleikarnir fyrri at finna øll sløg, sum vaksa her, sera smáir. Men nú, tá ið tað gerst alsamt meira væl umtókt at fara út í náttúruna, og vit eru fleiri leikfólk,

Mynd 6. Greind
gloyimmegei, Havnardalur
24.06.2023. (Mynd:
Marita Gulkklett)

sum hyggja at plantum, fer uttan iva at verða rakt við fleiri nýggj vakstrarstöð fyrri sjáldsom og nýggj sløg runt um í landinum. Tí er at vóna, at onkur savnar upplýsingarnar saman, og at tær koma á prent. Tí fyrr ella seinni verður ein plantufrøðingur settur í fast starv í Føroyum, sum bert skal brúka sína tíð til føroyskar plantur – og fyrri alt tað, so er uttan iva tørvur á fleiri plantufrøðingum í Føroyum.

Tøkkir

Vit takka Maritu Gulkklett fyrri myndirnar til hesa grein og Dániali Jespersen fyrri at vera við til at finna lina gloyimmegei og greinda gloyimmegei. Somuleiðis takka vit Marjuni A. Simonsen fyrri holla málsliga leiðbeining.

Heimildarlisti

Jensen, J-K. Heimasíða: <http://www.jenskjeld.info/blomster.htm>

Jóhansen, J. 2000. – In: Fosaa, A. M., Rasmussen, S., F. (eds). Føroysk flora. Føroya Skúlabókagrunnur pp. 1-485

Mossberg, B. and Stenberg, L. 2018, Den nye nordiske flora. – Gyldendal, pp. 1-928

Rasmussen, R. 1910. Plantulæra við myndum. Givið út hevur Hitt føroyska bókmentafelagið. Tórshavn. pp. 1-128

Rasmussen, R. 1950. Føroysk plantunøvn. Givið út við studningi frá Carlsbergfondet og Mentunargrunni Løgtingsins. Tórshavn. pp. 1-206

Svabo, J. Chr. (1959). Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782. København: Selskabet til Udgivelse af Færøske Kildeskrifter og Studier. pp: 1-497

Nasadjarvir vegetarar

- Trantklukkur í Føroyum

Hvat grønmeti hevði tú valt, um tú restina av lívinum bara skuldi etið eitt slag? Tað hevði neyvan verið akurtistil (*Cirsium arvense*), sum veksur fram við vegum og aðrastaðni um allar Føroyar. Men tað eru summi skordýr, sum liva júst á hesum tistlum. Hyggur tú eitt sindur gjølla, so sært tú, at tað iður í skordýrum á spísku tistilbløðunum og á grova legginum. Eftir lítlari løtu hevur tú funnið blómuflugur og ormverur hjá firvaldum og allarhelst eisini nakrar løgnar klukkur við langari nøs. Hetta eru trantklukkur!

Tvey av teimum 24 trantklukkusløgum, sum eru skrásett í Føroyum síggjast regluliga á akurtistli: roðslutrantar (*Barynotus squamosus*) (Mynd 1) er stórir og vakur við silvur og grønnum skyggjandi flusi, og tistiltrantar (*Tropiphorus obtusus*) (Mynd 2), sum er minni og brúnligur. Ver sera varin, tá ið tú nærkast, tí so skjótt okkurt órógvur teir, lata báðir trantar seg falla til jarðar.

Sløgin av trantklukkum, sum eru í Føroyum, hoyra til tvær ættir: smátrantklukkuættin (Brentidae, áður undirættin Apionidae) og stórrantklukkuættin (Curculionidae). Ættirnar báðar líkjast í útsjónd og vistfrøði. Sløgin eru eyðkend av stóra trantinum, sum er longdi parturin av høvðinum, har munnpartarnir eru. Tranturin verður nýttur til at

eta við, og fleiri sløg gera hol í plantutilfar fyrri at víggja síni egg har. Umframt trantin eru hesar kúputu klukkur eyðkendar við sínum knæboygdu kappum, har ystu liðirnir eru væl breiðari enn teir innaru. Bæði ormverur og vaksnar trantklukkur eru plantuátarar, sum eta ymiskar partar av livandi plantum. Onkur sløg eta av ymsum plantusløgum, eitt nú norðurtrantar (*Otiorhynchus arcticus*) og fjallatrantar ▶

Agnes-Katharina Kreiling
agnes@savn.fo
Lívfrøðingur
Landdjóradeildin
Tjóðsavnið

Leivur Janus Hansen
janus@savn.fo
Savnsvørður
Landdjóradeildin
Tjóðsavnið

Jógvan Fróði Hansen
jogvanf@biofar.fo
Lívfrøðingur
Biofar

Mynd 1: Roðslutrantarur
Mynd: Agnes-Katharina Kreiling

(*Otiorynchus nodosus*). Fleiri aðrir eru knýttir at einari vertsplantu og onkuntíð bara at ávísu parti av hesi plantu. Flestu trantklukkur í Føroyum eta fleiri sløg, sum eru tætt slektað. Sýrutrantur (*Rhinoncus pericarpus*) etur ymisk sløg av sýru og hómiliu (*Rumex* spp.). Smærutrantur (*Sitona puncticollis*) etur ymisk sløg av smæru (*Trifolium* spp.) og aðrar ertnablómur (Fabaceae).

Nógv sløg eru virkin um náttina, eitt nú tey flestu sløgini í slektini *Otiorynchus*, og um dagin goyma tey seg undir vertsplantu síni. Flestu trantklukurnar yvirliva um veturin, við at vaksnu lívverurnar grava seg niður í

jørðina. Tá eru tær eisini truplar at finna. Aðrar klukkur, sum liva innandura, kunnu finnast alt árið. Hesi sløg eru eisini tey, sum kunnu gerast ein plága í landbúnaði og í goymslum. Í Føroyum eru tað sløg sum vakstrarhústrantarur (*Otiorynchus sulcatus*), sum regluliga er í gróðurstøðum og vakstrarhúsum, korntrantarur (*Sitophilus granarius*) og rístrantarur (*Sitophilus oryzae*) (Mynd 3), sum eta og vaksa í lagraðum korni og rísi, eins væl og mjøli og bakstri. Hesi trý sløgini eru við fólki komin runt allan heimin.

Onnur sløg hava als ikki so víða útbreiðslu. Norðurtrantarurin (*Otiorynchus arcticus*), sum er vanligur í Føroyum, finst í bretsku oyggjunum, Noregi, Svøríki, Íslandi, Grønlandi og á nøkrum høgum fjøllum í Miðevropa. Eitt annað norðurlandskt slag, sum ikki er so vanligt í Føroyum, er sandstrantarur (*Otiorynchus atroapterus*) (Mynd 4). Í langa tíð var hann bara funnin í Mølheyggjunum á Sandi, men fyri stuttari tíð síðan var hann eisini funnin í líknandi lendi í Hvalba. Hetta vísir, at skulu ávís sløg av trantklukkum finnast, er neyðugt at kenna búðir teirra, ella hvørjum plantum tær

Mynd 2: Tistiltrantarur
Mynd: Agnes-Katharina Kreiling

Mynd 3: Rís fongt við rístranti
Mynd: Agnes-Katharina Kreiling

liva á. Tú finnur ikki lyngtrant (*Micrelus ericae*) aðrastaðni enn í lyngi, og mýrtrantur (*Notaris aethiops*) er í vátlendi, har hann livir á ymsum slögum av grøsum.

Tú kanst javnan síggja svartaklukkur ella skildis-klukkur renna ymsa staðni í Føroyum, men trant-

klukkurnar eru so spesialiseraðar, at tað er lítil møguleiki fyri at finna ávís sløg aðrastaðni enn har, ávísa føðin ella búøkið er. Men, nú veitst tú nakað um, hvar trantklukkur halda til, so nú kanst tú fara út at leita! Finnur tú nakað, kanst tú altíð koma við tí til Landdjøradeildina á Tjóðsavninum. ▶

Mynd 4: Sandstrantur
Mynd: Agnes-Katharina Kreiling

Trantklukkur við føroyskum navni

Vit hava valt, at føroysku nøvnini hjá sløgnum enda øll við -trantur, ikki -trantklukka. Hetta ger nøvnini

einfaldari og nýtiligari. Tað er nokk at staðfesta einaferð, at talan er um klukku, heldur enn hvørja ferð, eitt slag verður nevnt.

Vísindanavn	Føroyskt navn	Grundgeving
Brentidae	Smátrantklukkuættin	
<i>Apion haematodes</i>	Reyðsmátrantur	Reyður á liti
<i>Apion aethiops</i>	Blásmátrantur	Skyggjandi bláur á liti
Curculionidae	Stórtantklukkuættin	
<i>Barynotus squamosus</i>	Røðslutrantur	Silvurlitt røðsla á ryggskjøldri
<i>Ceutorhynchus assimilis</i>	Rapstrantur	Á raps (<i>Brassica</i> sp.) og øðrum krossblómum (<i>Brassicaceae</i>)
<i>Ceutorhynchus minutus</i>	Karsatrantur	Á krossblómum (<i>Brassicaceae</i>), t.d. karsi (<i>Cardamine</i> sp.), borar í teimum lægru bløðunum, sum byrja at fólga
<i>Hylobius abietis</i>	Granntrantur	Ormverur mennast í grann- (<i>Picea</i> sp.) og furutrøum (<i>Pinus</i> sp.), og vaksnu klukkurnar eta eisini henda viðin
<i>Micrelus ericae</i>	Lyngrantur	Finst á klokkulyngi (<i>Erica</i> sp.) og heiðalyngi (<i>Calluna</i> sp.)
<i>Notaris aethiops</i>	Mýritrantur	Finst í mýrum og vátlendi
<i>Otiorhynchus arcticus</i>	Norðurtrantur	Vísindanavnið vísir til norð
<i>Otiorhynchus atroapterus</i>	Sandstrantur	Finst í Føroyum einans í Mølheyggjunum á Sandi og í sandheyggjum í Suðuroy
<i>Otiorhynchus nodosus</i>	Fjallatrantur	Finst á fjøllum
<i>Otiorhynchus porcatus</i>	Bygdatrantur	Finst ofta í lundum og gørdum í bygdum lendi
<i>Otiorhynchus rugifrons</i>	Rukkutrantur	Vísindanavnið vísir til rukkuta útsjónd
<i>Otiorhynchus rugosostriatus</i>	Veilutrantur	Hevur eina foyru (veilu) í pannuni
<i>Otiorhynchus singularis</i>	Moytrantur	Kvenndýrini fáa avkom uttan at verða gitnar, kalldýr eru einans funnin í Suðurfraklandi
<i>Otiorhynchus sulcatus</i>	Vakstrarhústrantur	Finst ofta í vakstrarhúsum og innandura
<i>Pissodes pini</i>	Furutrantur	Finst á furutrøum (<i>Pinus</i> sp.)
<i>Rhinoncus inconspicuous</i>	Bløðkuurtatrantur	Finst á bløðkuurt (<i>Polygonum</i> sp.)
<i>Rhinoncus pericarpus</i>	Sýrutrantur	Finst á sýru (<i>Rumex</i> sp.)
<i>Sitona puncticollis</i>	Smærutrantur	Finst á ymsum ertnablómum (<i>Fabaceae</i>), t.d. smæru (<i>Trifolium</i> sp.)
<i>Sitophilus granarius</i>	Korntrantur	Finst sum plága í t.d. korngoymslum
<i>Sitophilus oryzae</i>	Rístrantur	Finst sum plága í t.d. rísigoymslum
<i>Tropiphorus obtusus</i>	Tistiltrantur	Finst á tistlum (<i>Cirsium</i> sp.)
Scolytinae	Barktrantklukkuundirættin	
<i>Hylurgops palliatus</i>	Grannbarktrantur	Finst mest á granntrøum (<i>Picea</i> sp.)

Takk til Ragnar Sigrunarson á Málráðnum fyri hjálp og ráð.

Ummæli av føroyskari bókmentasøgu 2

Annað bind av teirri stóru føroysku bókmentasøguni hjá Maluni Marnersdóttur og Turið Sigurðardóttur fevnir um tíðarskeiðið 1900-1940. Tað er tíðarbilið, tá ið tað gamla landbúnaðarsamfelagið so líðandi broytist til eitt modernað fiskivinnusamfelag, og tá ið nýtslubúskapur má víkja fyri peningabúskapi. Men tað er eisini tíðin, tá ið málstríðið herjar. Fyrst í 20. øld vórðu føroysk skúlabørn undirvíst á donskum, og prestar fingi embætisátalu, um teir loyvdu sær at prædika á føroyskum. Tá ið vit koma til 2. heimsbardaga er vent í holuni, og tað síggja vit ítøkiliga í, at paragraff 7 í skúlalógini varð avtikin, ein broyting, sum ikki kom av sær sjálvari, men av longum og ofta beiskum stríði bæði innanhýsis og úteftir.

Tá ið eg í 2012 ummælti fyrsta bind av bókmentasøguni, um gongdina frá miðøld um skynseminnar øld og gjøgnum upplýsingartíðina og romantikkinn til tjóðskapartíðina, fekk eg víst til Georg Brandes og sannað, at eldri føroyskar bókmentir vissuliga leggja dent á „at sætte problemur under debat“, men eisini at sloganið hjá honum í føroyskum høpi fekk

sín egna týðning. Tí at í Føroyum og fyri føroyingar vóru tey størstu kjakevni tjóðskapurin og málið. Hjá einum rithøvundi sum Regini í Líð, verður til dømis staðfest í Bókmentasøguni, var málið „eitt tað mest brennandi samfelagsliga og politiska evnið“ (s. 106), sum tað sæst týðiliga í Bábelstorninum (1909), tí fyrstu skaldsøguni á føroyskum. ▶

Erik Skyum-Nielsen
esn@hum.ku.dk
lektor emeritus
Københavns Universitet

Í dag er stöðan ein heilt onnur, og tí hava rit-høvundarnir í Bókmentasøguni valt at allýsa sítt evni sum „bókmentir og skaldskap, sum føroyingar hava skrivað á føroyskum og donskum“ (s. 629). Sostatt eru tær heilt ólíkar undangongumanninum á hesum øki, Christiani Matras, sum tók tað tjóðskaparliga val at lata vera við at umrøða William Heinesen í sínari Føroysk bókmentasøga (1935), hóast hann síðani fyrstu roynd í 1921 hevði gjørt rættiliga stórliga vart við seg við fyra yrkingasøvnnum og einari skaldsøgu: „skilmarkingin av nýføroyskum bókmentum kravdi, at tær vóru á føroyskum“ (s. 416). Ein annar meginmunur er, at Matras legði nógvar samtíðarhøvundar burtúr, eitt nú Kristin í Geil, Poul F. Joensen (Pól F), Victor Danielsen og Olivar á Ryggi, úrmælingar, sum tann nýggja Bókmentasøgan títetur roynir at viðgera á hóskaði hátt.

Víðfevnd bókmentafatan

Tann eyðsýndasta endurnýggjanin í hesum stórverki er tann gjølliga viðgerðin av barnabókmentum, trúar-bókmentum, sálmarýking serstakliga og týðingar. Áherðslan á bókmentir til børn og ung endurspeglar eitt nýtt bókmentahugtak, breiðari enn tað siðbundna, og tann køna lýsingin av føroyskum sálum í fyrru helvt av 20. øld vísir púra klárt, hví fólk í Vági í Suðuroy og tey í Fuglafirði hava sett standmyndir upp av ávikavist Jákupi Dahl og Victori Danielsen.

Viðvíkjandi tí at týðingar eru tiknar við, hava høvundarnir hesa grundgeving:

Bókmentatýðingar tæna margfaldum endamáli alt eftir, hvør stöðan hjá móttøkubókmentunum er. Tær kunnu nøra um og mýkja týðingarmálið, t.e. málið, sum týtt verður til, styrkja og økja um tekstsløg, sum eru til staðar frammanundan; tær ríka bókmentirnar hjá fámentum tjóðum við nýggjum tekstsløgum og rákum, vitan og hugsjónum. Síðst men ikki minst hevur týðing av heimsbókmentum til eitt tjóðarmál hugmyndafrøðiligan týðning, tí hon ber boð um, at týðingarmálið og mentanin hjá tí eru fjar fyrri at taka lut í og samskifta við heimsbókmentirnar. (s. 386)

Henda lovprísan av bókmentiligum týðaravirksemi tykist at eyðkenna ta altjóða og alheimsgjördu øld, vit nú liva í. Men tá ið høvundarnir leggja so stóran dent á, at týðingarnar eru so týðningarmiklar, sampakkar tað eisini væl við, at tær vilja vísa, hvussu „føroyskar bókmentir eru ávirkaðar av norðurlenskum og øðrum bókmentum“, íroknað evropiskum rákum sum naturalismu, realismu, symbol-

ismu, vitalismu, ekspressionismu sbr. bæði inn-ganginum í fyrsta og øðrum parti (s. 23 og s. 225) og í endakapitulinum um verkið sum heild (s.629).

Sum háttalag er tað bókmentasøguliga endurnýggjandi, at høvundarnir stöðugt royna at útinna sína uppgávu bókmentasosiologiskt við at framleingja ikki minst Pierre Bourdieu (nevndur s. 13) og knýta bókmentliga framleiðslu upp í kortlegging av bókmentliga „geiranum“. Ítøkiliga hevur tað við sær, at lesarin fær greiða, sakliga vitan um bókaútgávur, dagbløð og tíðarrit, undirvísingarskipan og bókasavnskipan og ikki minst háskúlan, sum hesa tíðina skuldi gerast gróðurstøð hjá nógvum av teimum størstu føroysku rithøvundunum og, andaliga sæð, vera við til at gera teirra framleiðslu fólksliga-tjóðskaparliga, um somu tíð sum hon varð nútíðarlig og fjølbroytt innihaldsliga.

Serstakliga at tær royna at hava sosiologiskan vinkul á bókmentirnar ger, at Føroysk bókmentasøga 2 líkist frá tí seinastu bókinu á økinum, Færøsk litteraturs historie, første bind (2017) eftir Jógvan Isaksen, ella í hvussu er teimum fyrstu kapitlunum í henni, sum viðgera tíðarskeiðið 1900 og 1945 (s. 149-354). Men ein varnast eisini annan mun. Tá ið Jógvan Isaksen í síni myndandi tilgongd í sambandi við seks av teimum ráðandi bókmentanøvnum leggur dent á at endurgeva gjølla og lýsa verk eftir verk á slíkan hátt, at lesarin í søguskrivingini kennir høvundsins persónligu lesiuppliving, halda Malan Marnersdóttir og Turð Sigurðardóttir frágreiðandi fjarstøðu. Teirra arbeiði er sostatt meira akademiskt á siðbundnan hátt.

Bygnaður og raðfesting

Lýsingin av føroyskum bókmentum bæði á føroyskum og donskum er í trimum pørtum. Tíðarskeiðið 1900-1914 er merkt av realismu, naturalismu og realismu; 1915-1929 fær serstakliga yrkingin ekspressionistisk og vitalistisk eyðkenni; og í 1930 er tað sálarfrøðilig og realistisk skaldsøga, sum setur dóm á, t.d. høvuðsverk sum dupultskaldsøgan hjá Heðini Brú í tveimum bindum um Høgna og kollektivlýsingin hjá Williami Heinesen í Nóatún. Í hvørjum høvuðsparti verður sett rættiliga týðiligt mark millum fá týðningarmikil nøvn og nógvar minni týðningarmiklar høvundar. Afturat tí yvirskipaðu byggingini í bókinu eru skuggamerktir kassar, sum á fróðligan hátt greiða frá ymsum hugtøkum, t.d. (s. 49) „synæstesi“ ella „samsansning“, viðkomandi í samband við symbolismu, og (s. 453) munin millum „metafor“ og „metonymi“, sum partvíst lýsir munin millum romantikk og realismu.

1933. Heitið ber boð um eitt hövudstema í bókini, og afturat er tað spjallnaðar navnið á tí fyrstu bókini er tað álvarsan og sófarskið. Tað umfarar bæði alheimin og tað staðið, sum vit kalla heima. — Tað hevur inngangsrkning og er annars bygt upp av trimum talstærðum partum.

Inngangsrkningin byrjar við at seta hövudstemað fram, nevniliga upphavsins heimur hjá mær, min bygd. Hövudstemað verður breitt út í flókiligum lýsingum av bygdini og mánmalstíttum. Í bókini livir m.a. við „monnum sum skapaðu søgu og orð“, og tað leiðis verður tað undirstreikt, at tann ytri veruleikin fær merkisgjøgnum málsliga umboðan. Skaldsliga er orðavalið týðningartítt og eyðkennist av landslagshetum, sum kunnu vera nærsum, t.d. „eld“, „bø“ og „drang“.

Fyrsti partur av bókini er tann størsti og snýr seg um bygdina, bygdarívið og umhvørvið nærindis bygdini. Fyrsta yrkingin „Nógv“ gevur staðsetingina í hesum partinum til kennar og lýsir oynna sum eitt fullmannað skip, ið stevnr út. Skaldini frá 1876 høvdu síð.

Inngangsrkning Heimur og heima, 1933.

Samfelagskreppa og skaldsøguframbrot

Christian Matras, 1933-1934. Heimur og heima, 1933.

Sum heild hava hövundarnir klárað at bólkað tilfarið á greiðan hátt. Men umskaringum slepst ikki undan hjá hövundunum, og tað hendir onkun-tíð, at lýsingin av einum bókmentaligum ráki sleppur at breiða seg út um tíðarmark, sum sæst í lýsingini av trúarbókmentum (s. 167-220). Somuleiðis hava tær latið tann frálíka partin um týðingar (s. 386-409) fevna um alt tíðarskeiðið í bókini. Hinegin hevur sundurbýtið í trý hövudsskeið við sær, at eitt einstakt hövundsavrik verður kutað sundur í tveir ella enntá tríggjar bitar.

Í nøgd verða toppskorarar Hans Andrias Djurhuus (tilsamans 64 síður), Heðin Brú (40 síður), William Heinesen (39 síður), J.H.O. ella Janus Djurhuus (34 síður), Christian Matras (27 síður), Christen Holm-Isaksen ella Kristin í Geil (23 síður), Mikkjal á Ryggi (23 síður) og Rasmus Rasmussen ella Regin í Líð (21 síður). Ein kann kanska undrast á, at H. A. Djurhuus er raðfestur so høgt, tí at vissuliga var hansara bókmentaliga virki so sterkt og hansara spennin í tekstaslag so breitt, at hann verður nevndur „virknasta og fjølbroyttasta føyøyska skald í fyrstu helvt av tjúgundu øld“ (s. 122), og

vissuliga hevur hann sum skald „havt størri ávirkan á føyøyskar bókmentir enn nakar annan yrkjari“ (s. 122), men raðfestingin av júst hesum yrkjara hevur dóm av skyldu og trúskapi, og Christian Matras er eisini ósamdur á leiðini, sum í sínum ummæli av Yvir teigar og tún (1936) ber fólkaskaldið saman við „børn, sum henta ber og koma heim við fullum blikki, men meginparturin er rusk, og minni parturin er ber“ (s. 529). Sjálvur haldi eg, at tann rúgvismikla viðgerðin av ungmannaafelagshetjuni ta tíðina er best, tá ið hansara meistaraliga yrkingarlag verður gjølla viðgjørt (s. 307 ff). Úr einum yrkissjónarhorni er tað millum tað besta í bókini.

Greining tá hon er best

Frágreiðingin um hvørt hövundsavrik sær fylgir einum rættiliga føstum mynstri. Fyrst fáa vit eina samlaða lýsing, so koma tær týðningarmiklastu ævisøguligu upplýsingarnar. Síðani kemur ein røð av gjøgnumgingnum verkum og síðani, har sum høvi býðst, gjølligar tekstagreiningar. Og at enda verður so ein góð lærandi samanumtøka gjørd.

Hesin frymil kann fáa lesaran at halda, at øll ►

Naturalisma, realisma og symbolisma

Um 1900 komu bókmentir fram, sum høvdu onnur mál og mið enn at tæna hesum rørslum, føroyskar bókmentir vóru nú búnar at taka ímóti rákum, sum høvdu breitt seg um Norðurlond síðan 1870-árin. Tjóðskaparromantikkurin, sum sat í háseti, mátti tá gera rúm fyri nýggjari rákum. Naturalisma, realisma og symbolisma, sum í hesari radfylgjuni gjørdi vart við seg í Norðurlondum í tíðini 1870-1900, komu í senn inn í føroyskar bókmentir um aldamót 1900. Symbolisma hevði størstan týðning fyri skaldskap í bundnum máli, meðan naturalisma og realisma blómaðu í prosa.

høvundsavrik verða viðgjørd eins. Tað er als ikki so. Tvær stuttsøgur hjá Regin í Líð „Rakul“ og „Eyðun“, sum báðar vórðu prentaðar í Tingakrossi, fáa stórfingnar greiningar, og í partinum um trúboðaran og sálmaskaldið hjá Brøðrasamkomuni Victor Danielsen stendur neistarok frá lýsingini, tá ið skrivað verður, hvussu hann í „Eg veit eitt land, sum fagurt er“ yrkir í beinleiðis samanbrest við „Eg oyggjar veit“ eftir Fríðrik Petersen. Felags hava teir tjóðskaparromantikkin, men munurin er, „at Victor yrkir um, at veruliga lívið kemur eftir deyðan, og Fríðrikur Petersen yrkir um jarðarlívið, sum er treytað av vilja Guds og trúgv menniskjunnar.“ Tikið verður neyvliga saman um munin soleiðis, at „Munurin millum sangir Guds fólks og sangir Føroya fólks er tískil munurin millum at venda sær frá tí verðsliga tjóðskaparliga fyri í staðin at liva eitt lív og

ein tjóðskap, sum tann máttmikli Gud gevur teimum útvaldu í himmalinum.“ (s. 212f)

Onnur hæddarpunkt, sum kunna nevast, eru samansetingin av yrkingini „Oktober“ hjá Williami Heinesen (fra Høbjergning ved Havet, 1924) og „Atlantis“ hjá Janusi Djurhuus (1912) og ein lærurík samanbering (s. 463) millum Feðgar á ferð (1940) eftir Heðin Brú og ta framhaldssøgu, sum upprunaliga stóð í tíðarritinum „Varðanum“ 1936-38. Tað var nýtt fyri henda ummælara at fáa at vita, at Nóatún varð til í tøttum samstarvi millum høvundin og júst Heðin Brú, men at tann seinni segði nei, tá ið tann fyrri beyð sær til at geva skaldsøguna út undir felagsdulnevni (s. 209). At Nóatún skal vera, sum sagt verður, ávirkað ikki bara av Fiskerne (1928) hjá Hans Kirk, men eisini av kollektivskaldsögum hjá Hans Scherfig (s. 492), má avgjørt vera ein misskiljing, tí at tað var ikki fyrr enn í 1940 og 1962, at Scherfig skrivaði kollektivskaldsøgunar Det forsømte Foraar og meistaraverkið Frydenholm, sum gjørdust liðir í tíðarinnar langa rað av skaldsögum við bólki sum høvudspersóni.

Nú ið vit hava funnið onkra villu, kunna vit nevna okkurt smávegis afturat: Pastor Manders hjá Henrik Ibsen er ikki í En Folkefjende (1882), men í Gengangere (1880), og tað var Haraldur Háfagri og ikki Haraldur Harðráði, sum fekk norðmenn at rýma úr Noreg og sigla til Føroyar og Íslands (áv s. 68 og s. 136). Hetta eru smábrek í einari annars væl gjøgnumfördari og lýtaleyari framförslu.

Viðmerkingar at enda

Kann ein bókmentasøga gera góðskumetingar? Tað verður vanliga latið upp til samtíðarinnar ummælarar og til greinskrivarar, sum hava persónligan áhuga, og Føroysk bókmentasøga letur eisini vera við at koma við fagurfrøðiligum metingum, men vit skilja høvundarnar, tá ið tær kortini boða frá, at ein grein hjá Kristini í Geil „er so gløggskygd, at tað er ein stuttleiki at lesa hana.“ (s. 71). Um frásagnarrøddina, sum Victor Danielsen hevur valt í Aðru ferð (1927), verður sagt, við ávísingum skemtilyndi, at frásøgnin er lögð í munnin „á eini myndugari og greiðari frásagnarrødd, sum ikki er tikin við til himmals, hóast hon boðar røttu trúna og sannleikan“, og at tær nógvu endurgevingarnar og kjakkendu tilsipingarnar til aðrar bókmentir gera bókina til eina traktat (s. 216). Og tá ið bókmentasøgan kemur til tær uppbyggiligu skaldsøgunar hjá H.M. Eidesgaard, verður frásøgufolkkið lýst sum „ágangandi“ og „prátingarsamur“ (s. 537f). Burtursæð frá hesum fáu, væl skiljandi dømnum um eggar lesiupplivingar heldur

bókmentasøgan seg á reint fakligum leiðum og hevjar lærdómsflaggið hátt.

At enda hevur ummælarin hug at rósa bókmentasøguni fyrri tær hóvligu viðmerkingar til javnvágina ella spenningarnar millum føroyskt og danskt sum bókmentamál í tí umrødda tíðarskeiðinum. Tær endurgeva á álítandi hátt tað, sum føroyskir rithøvundar hava sagt um yrkingarnar hjá Williampi Heinesen, at tað var ein missur fyrri føroyskan skaldskap, at hann valdi danskt sum bókmentamál (s. 265), men móttvegis hesum hevur Malan Marnersdóttir hesar gløggu hugleiðingar:

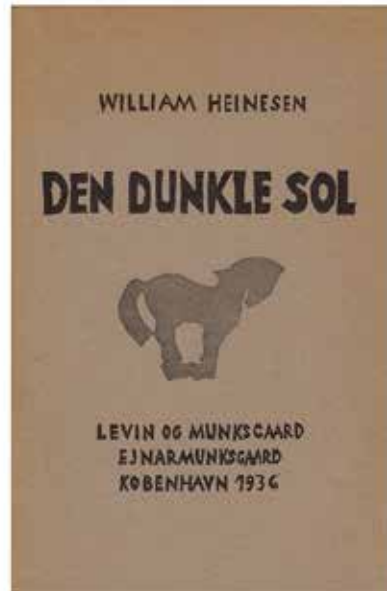
Hóast tað er á donskum, hoyrir ritverk hansara til føroyska bókmentasøgu. Tað er ikki bara ein spurningur um at skriva á føroyskum, ið avger tann spurningin. Yrkingar og skaldsøgur eftir William Heinesen viðgera og lýsa føroysk viðurskifti skaldsliga. Ritverkið hevur støði í føroyskari mentan, sum rithøvundurin var føddur í og uppvaksin við, tað er ávirkað av og svarar skaldskapi á føroyskum aftur, samstundis sum tað svarar donskum og øðrum bókmentum aftur. (s. 252f)

Í sama spori liggur ein yrkjari úr 21. øld, Carl Johan Jensen, tá ið hann sigur, „spenningurin millum tað danska og føroyska er ein positiv kraft í skaldskapinum hjá William Heinesen“ (267), og høvundarnir, eisini tá ið tær enda verkið við at lýsa tað fø-da málið í Barbaru sum eitt málsligt avrik, sum hevur elvt til, at Barbara gjørdist klassikari, men harafturat við at skilja tvørsøgnina í, at teir báðir stóru føroysku rithøvundarnir í 20. øld, sum skriva á donskum, í sínum mongu brøvum (útgivin í Vinaliga, 2019) í felag lögdu síni barndómsminni og havnarmálið burtur og sostatt óbeinleiðis ásettu fortreytirnar fyrri bókmentir, sum skuldu gerast víða kendar (s. 627).

Tað sæst í Bókmentasøgu 2, at føroysk børn í fyrru helvt av 20. øld skuldu læra at elska landið, náttúruna og málið og læra seg gamlar dygdir sum arbeiðssemi og sparsemi. Tær báðar, sum skrivað

William Heinesen (1900-1991)

Hóast William Heinesen seinni ikki vildi víta av modernismuni, er skrivningarlag hansara ávirkað av henni – modernisma var fremsta listfrøðiliga rákið í 20. øld, sum eingin yrkjari slapp undan árinum frá. Samstundis vísir málblandið til føroysku donsku viðurskiftini í máli, mentan og politikki. Dansk-føroyska málamótið skapar í tekstunum eftir William Heinesen tekstpetti, sum vísa seg at vera serstøk glopp, sum í senn rúma merking á donskum og vísa inn í ein føroyskan-danskan mentanarligan samanhang.

hava, eru gløggar og hava ikki spart seg, men tvørturímóti víst fyrimyndarligt ídni. Um teirra kærleika til landið, náttúruna og málið vitnar bókin týðiliga allan vegin ígjøgnum.

Malan Marnersdóttir og Turið Sigurðardóttir: Føroysk bókmentasøga 2. 768 s. Kr. 498. NÁM 2023. ■

annar
skotblað h^6 i 0
at aksaskjótast)
skotbragd [skøb-] h^5 skotbrá
skotbragð [skøbrea] h^6 skotbrá
skotbrá [skøb-] h^4 1 (stutt) tíð, (lítið) bil, lítið
stutt ~ stutt tíð til at umráða seg í 2 (lítið) rása-
rúm, skotbráið er so lítið, at ikki slepst til viks
skotbreyt [sko:t-] kv^2 skotvøllur
skotbummull kv^{2e} spreingievni úr bummull við-
gjørt við salpetri og svávulsýru

Skotbrá ella skábrá ella ... *hvussu skal orðið stavast?*

Jógvan í Lon Jacobsen
jogvanlj@setur.fo
Professari í føroyskum,
dr. philos.
Føroyamálsdeildin

Í hesi grein verður roynt at bera fram próvgrundir fyri, at orðið, sum vit vanligja stava skotbrá, hevur fingið skeiva stavseting. Orðið eigur at verða stavað skábrá, tí fyrri liður er ská, sum er ein síðuformur til skái, og hevur tí einki við skot at gera. Tann eginliga merkingin av skábrá er okkurt, sum minnir um ein stuttan skáa.

Inngangur

Tað kunnu stundum vera stórir munir millum framburð og tilsvareandi stavseting av føroyskum orðum. Ein orsök kann vera, at føroyskt var eitt skriftmálsleyst mál í fleiri øldir, og tí fór talumálið mangan sínar egnu leiðir, uttan at skriftmálið kundi halda eftir. Okkara søguliga og upprunafrøðiliga stavseting kann eisini vera ein bági, t.d. tá ið vit skulu áseta stavsetingina av einum orði, sum vit ikki kenna upprunan at. Og tann trupulleikan koma vit í av og á, tá ið vit ikki finna orðið aftur í norrønum. Og tað eru nógvar orð í føroyskum, sum ikki eru skrásett í norrønum. Orðið, sum vit fara í holt við her, *skotbrá*, er eitt av

teimum. Í *Føroyskari orðabók* (Poulsen o.fl. 1998, sprotin.fo) stendur *skotbrá* at hava tvær merkingar, sum verða lýstar soleiðis:

skotbrá [skøb-] h^4

1 (stutt) tíð, (lítið) bil, *lítið el. stutt skotbrá* stutt tíð til at umráða seg í
2 (lítið) rásarúm, *skotbráið er so lítið, at ikki slepst til viks*

Tann fyrri merkingin, sum inniheldur tíð, er helst tann upprunaliga, meðan tann seinna, sum sipar til rúm, man vera yngri. Merking 2 verður umrødd seinni í greinini.

Endamál

Her fari eg at seta fram mínar tankar um, at formurin *skotbrá* helst hevur fingið skeiva stavseting og skeiva etymologisering í føroyskum orðabókum, tí tað er ósamsvar millum stavsetingina *skotbrá* og framburðin ['sgø,brøa:]. Eg hugsí, at tann rætta stavsetingin av hesum orði er *skábrá*, sum gaman í er við í *Føroyskari orðabók*, men er markað sum ein óregluligur formur saman við øðrum óregluligum formum av sama orði. Í orðabókahøpi merkir óregluligt tað sama sum skeiv stavseting. Við øðrum orðum er *skábrá* tikið við fyrri at hjálpa brúkararum at koma á tað rætta orðið, sum altso sambært orðabókini er *skotbrá*. Tað rætta hevði verið at havt *skábrá* sum høvuðsform og *skotbrá* sum síðuforn, tí *skotbrá* er hóast alt so vanligur á skrift.

Í teldutøka tekstasavninum Teldni eru 202 dømi um *skotbrá* og einki um *skábrá* (<http://www.teldni.fo/tekstasavn/>) og í tekstasavninum Korp, sum er eitt minni tekstasavn, eru 61 dømi um *skotbrá* og 3 um *skábrá* (http://gtweb.uit.no/f_korp/?mode=fao#?lang=nb) (tekstasøvnini kannað í januar 2024).

Her fari eg at royna at grundgeva fyrri mínum uppáhaldi um, at høvuðsformurin skal flytast frá *skotbrá* til *skábrá*. Grundgevingarnar eru av ljóðfrøðiligum og merkingarligum slag.

Tilfar

Keldugrundarlagið, sum greinin byggir á, er føroyskar orðabøkur, tvey talgild tekstasøvn og orðaseðlasavnið á Føroyamálsdeildini. Orðabøkurnar eru:

Dictionarium Færoense (Jens Christian Svabo, handritini frá 1770'unum)

Færøsk anthologi II. Ordsamling og register (Hammershaimb 1891)

Føroysk-donsk orðabók (Jacobsen og Matras 1927-28 og 2. útg. í 1961)

Føroysk-donsk orðabók (Hansen og Joensen 2010, sí eisini sprotin.fo)

Føroysk orðabók (Poulsen o.fl. 1998, sí eisini sprotin.fo)

Tekstasøvnini eru:

Tekstasavn teldni <http://www.teldni.fo/tekstasavn/>

Tekstasavn korp http://gtweb.uit.no/f_korp/?mode=fao#?lang=nb

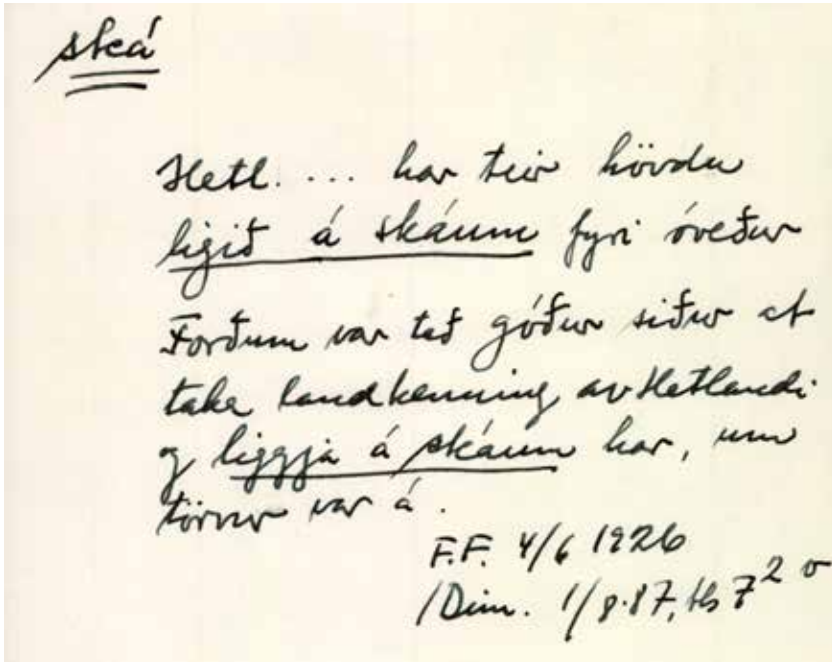
Seðlasavnið á Føroyamálsdeildini <https://sedlasavn.setur.fo/WordCards/PublicIndex>

Ljóðfrøðilig viðurskipti

Tað er ein royndur lutur, at stórir munur kann vera á framburði og stavseting av orðum í føroyskum.

Orsøkin til at fyrri liður verður tulkaður sum *skot* í *skotbrá* er nettupp, at talan ikki er um 1:1 millum skrift og framburð. Orðið verður framborið ['sgø,brøa:]. [ɔ]-ljóðið í [sgø] kann bæði vera stutt *o*-ljóð og stutt *á*-ljóð (samanber, at *gott* og *gátt* hava sama framburð, [gɔʰt:]; Thráinsson o.fl. 2012: 37), og tí kann ivi vera um, hvørt sjálvljóðið skal skrivast *o* ella *á*. Samanfallið av stuttum *o* og stuttum *á* er tiskil orsøkin til ivamálið um *o* ella *á* í fyrri liði. Men tað er ikki bara hetta ljóðfrøðiliga fyrbrigdið, ið argar, tí harumframt er *t* ið í *skot* eisini ein avbjóðing, tí tað hoyrist ikki. At hava *skot* sum fyrri lið við einum *t*, sum ikki hoyrist, kemur annars ikki fyrri í føroyskum orðum. Við øðrum orðum: um *skot* er fyrri liður í *skotbrá*, so er tað tað einasta dømið um, at *t* ið fellur burtur í framburði í hesari støðu. Tað einasta dømið um *t*-burturfall í *skot* sum fyrri liði, ið eg havi funnið í *Føroyskari orðabók*, er *skotsmál* [skɔs-]. Men *t* ið fellur tó ikki burtur, tá ið fyrri liður er samansettur, t.d. *innskotspeningur*. Eitt slíkt *t*-burturfall kemur bara fyrri, tá ið *t* ið stendur millum eitt sjálvljóð og *s* + hjáljóð, t.d. *setstova* ['sɛ,sto:va], *bátsband* ['bɔs,band] og *skotskur* [skɔsgʊɹ]. Tá ið orðabókin einki dømi vísir um *t*-burturfall í *skot* sum fyrri liði, er tað ósannlíkt, at talan er um orðið *skot*. Her brúki eg sostatt ljóðviðurskipti sum grundgeving til at fáa sannað hypotesuna um, at tað ikki er *skot*, sum vit hava fyrri okkum her. Her kann til stuttleika nevnt, at orðið *skotsmál* 'viðmæli, ummæli' ofta verður stavað *skoðsmál*. Men *skotsmál* skal hava *t*, tí tað er eitt mál, sum verður skotið inn fyrri hægri rætt og hevur tí einki við sagnorðið *skoða* at gera. ▶

ikki er loyvt at koyra, steðga ella s
hatched area]
skákbragd (óregl.) ⇨ skotbragd
skákbrá (óregl.) ⇨ skotbrá
skákgrøta kv¹ grøta á skák (gjøgnum
skákvegur, sniðgrøta
skákhyrningur k⁶ (støddfr.) ferhyr
tveimum síðum javnfjarum, trapets

Mynd 1. Dømi um ská í FF-bláðnum í 1926, endurprentað í Dimmalætting 1987.

Í *Føroyskari orðabók* eru 47 samansett orð við *skot* sum fyrri liði (*Skotland* og *skotrokkur* telja ikki við, tí *skot* í hesum orðum ikki gongur aftur til *skjóta*, men til *skoti*). Við summi *skot*-orð er framburður viðmerktur. Av teimum 47 orðunum eru bara fyra við *t*-burturfalli, og tey eru *skotbragd*, *skotbragð*, *skotbrá* við framburðinum [skøb-] og *skotsmál* við framburðinum [skøs-]. Síggja vit burtur frá *skotbragd*, *skotbragð* og *skotbrá* (tí *skot* er misskilt í hesum orðum), so er bara eitt orð, sum hefur *t*-burturfall, og tað er sum áður nevnt *skotsmál*. Øll hini 43 orðini hava varðveitt *t* í framburðinum og hava antin framburðin [o:t] ella [ɔ:t]. Her kunnu vit nevna nøkur dømi.

Øll dømini eru úr *Føroyskari orðabók*: *skotbardagi*, *skotbjálvi*, *skotbreyt* [sko:t-], *skotfriur* [skɔt-], *skotgrøv*, *skotmál*, *skotlið* [sko:t-], *skotlinja* [sko:t-], *skotmál* [skɔt-], *skotrið* [sko:t-], *skotsár*, *skotspjót* [sko:t-], *skotteigur*, *skottryggur* [sko:t-], *skottre* [skɔt-], *skotvápn*

[sko:t-], *skotvelta*, *skotvirki*. Sum vit síggja, er framburður ikki viðmerktur við øll orðini. Tá ið ivi er um, hvørt sjálfvjóðið í fyrri liði í samansettum orði er stutt ella langt, er eingin framburður viðmerktur. Viðvíkjandi framburði í samansettum orðum stendur í nýtsluleiðbeiningini í *Føroyskari orðabók*, at vanliga er framburður bert viðmerktur við fyrsta orðið í eini røð við sama forliði (sí nýtsluleiðbeining, s. 13). T.d. stendur framburður viðmerktur til *skotgravabardagi* [sko:t-], men tey eftirfylgjandi orðini frá *skotgrøv* niður til *Skotland* hava ongan framburð viðmerkta. Tað merkir, at øll orðini harímillum hava [sko:t]-framburð.

Vit kunnu vera heilt vís í, at einki av teimum 43 *skot*-orðunum hefur *t*-burturfall; um so var, hevði tað verið viðmerkt við framburði (her síggja vit burtur frá *skotsmál*, sum nevnt omanfyri). Tann ljóðfrøðiliga greiningin mælir altsó ímóti, at fyrri liður í samansetingini er *skot*.

Merkingarlig og mállæruslig viðurskipti

Skábrá er ein rótarsamanseting. Fyrri liður er *ská*, ið er síðuformur til kallkynsformin *skái*, sum er høvuðsformur og ber skilmarkingina í *Føroyskari orðabók*. Formurin *ská* stendur at vera hvørkikyn, og tað er helst rætt, tí tað eru nógvar rótarsamansetingar í hvørkikynsordum (víst kann verða til samansetingar við *ffjall* og *barn* sum fyrri lið).

Kallkynsformurin *skái* er til í norrønum og íslenskum og er tí helst tann upprunaligi. Íslenskt hefur eisini kvennkynsformin *ská* í somu merking sum *skái* (Magnússon 1989). Tann norrøna merkingin er at kalla tann sama sum í føroyskum 'betring, det á bli betre' (Heggstad, Hødnebo og Simensen 1975). Munurin er, at í føroyskum er *skái* ikki ein varandi bati, men ein fyribils ella stuttur bati ella linni í veðrinum. Her niðanfyri verða orðliðirnir *ská* og *brá* greinaðir merkingarliga fyri at koma nærri eini sannkenning av, at fyrri liðurin helst er *ská* og ikki *skot*, og at samansetingin tí gevur betri meining við *ská* enn við *skot*.

Í *Føroyskari orðabók* verður *skái* lýstur soleiðis (dømini standa við skákskrift):

skái -a -ar k¹

1 íhald el. linni (1) í óveðri (vindi og regni), *tað verður ein skái, tá ið vit koma suðurum.*

2 øki har ið vindur ikki sleppur at t.d. í óveðri, e-t ið lívir (serst. á sjónum), lívd, *fáa skáa av landi; koma á skáan fáa lívd av landi; á hesum strekki er eingin skái á nakrari ætt.*

3 (flutt m.) steðgur, hvíld, *hann bað um at fáa ein skáa í nakrar mánaðir at skipa tilfarið.*

Her er merkingin 'linni í óveðri' sett sum tann fyrsta, tí hon er tann vanligasta (sí nýtsluleiðbeining, s. 16). Viðvíkjandi seinna liðinum *brá* er at siga, at í *Føroyskari orðabók* eru fimm einsnevni (homonym), t.e. fimm orð við sama formi og framburði, har orðini eru frámerkt við tølunum 1-5:

brá 1 'eygnahár'

brá 2 'horn á hakagrevi boygd aftur um hakafótin (at halda grevinum fóstum)'

brá 3 'feitt oman a vatni ella løgi'

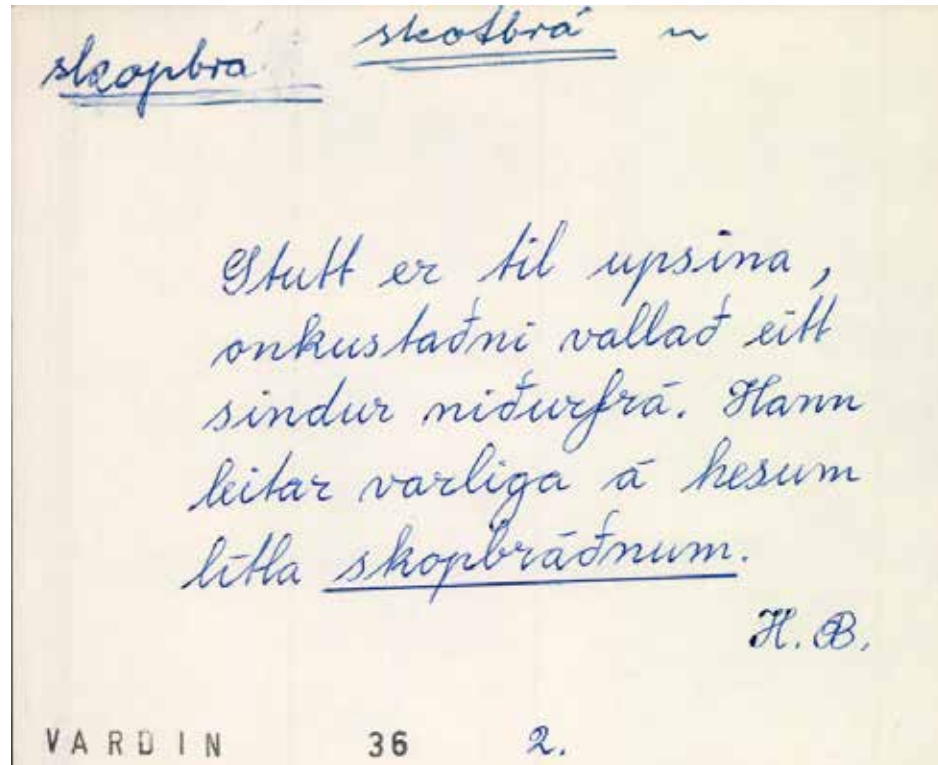
brá 4 'eygnabrá, eygnabragd, yvirbragd, eygnakast'

brá 5 sí bregða (sagnorð).

Sum í øllum teimum germansku málunum er tað seinna liður, ið er grundorðið ella høvuðsorðið í samansetingum, tað, sum ber høvuðsmerkingina (her: *brá*), meðan uppgávan hjá fyrra liði (her: *ská*) er at nágreina merkingina av *brá*. Greiningin er ógvuliga einföld og gongur í stuttum út uppá, at vit køkja *ská* og *brá* saman og vita, hvat kemur burturúr. At finna merkingarlogikkinn í samansettum orðum kann stundum vera ein avbjóðing, tí merkingin av samansetingum er ikki bara at plussa fyrra lið við seinna lið. Úrslitið í hesum føri er givið frammanundan (vit kenna merkingina av *skábrá*), men vit skulu royna at koma fram til, hvussu hetta úrslitið kann verða íkomið, at *skábrá* merkir *skábrá*. Tað gera vit sjálvandi við at greina bæði orðini, fyrst hvørt sær og síðan saman.

Fyrst fara vit eitt rend aftur í tíðina. Tann norrøna merkingin av *skái* er 'bati', og tí liggur merkingin ikki so langt frá tí føroyska *skái* (merking 1) 'íhald, linni' (sí omanfyri). Og *brá* (í hesum føri *brá 4*) er ein síðufurm til *bragd* og merkir 'knapplig rørsla ella vend(ing)'. Her hava vit nú eina samanseting av 'bati' + 'rørsla, vend(ing)'. Merkingin er 'rørsla ella vend(ing) til tað betra'. *Brá* sipar í roynd og veru til tað bilið, tá ið veðrið batnar.

Í *Føroyskari orðabók* er *skotbrá* sett sum dømi um samanseting undir *brá 4*, sum helst er rætt. Orðið *eygnabrá*, sum er eitt av samheitunum undir *brá 4*, verður skilmarkað sum 'knapplig rørsla við eygunum'. Navnorðið *brá 4* er skylt við sagnorðið *bregða* (sí *brá 5* omanfyri), ið merkir 'flyta skjótt, røra bráðliga, gera eina kvikliga rørslu, venda'. Her síggja vit, at *brá* sipar til eina kvikliga rørslu, bráðliga vend o.s.fr.

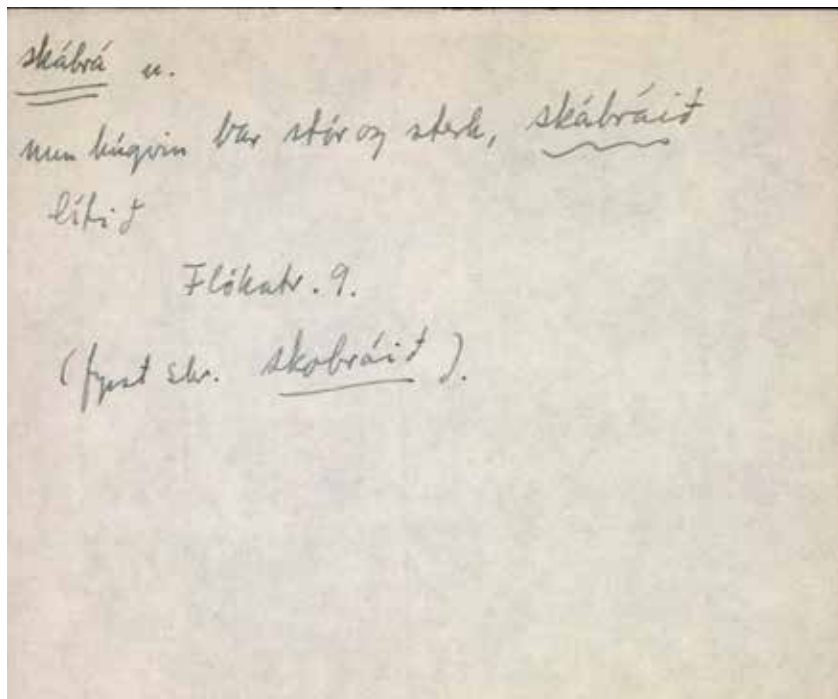
Her mugu vit tó nevna, at *skot* kann koma fyrri sum fyrri liður við merkingini 'flyting, rørsla'. Tað er serliga í gomlum orðum, at vit hava ta merkingina, t.d. *skotloka* 'loka at skjóta ella draga fyrri t.d. koyggju', *skotvelta* '(korn)velta, har sum reinarnar 1(1) vórðu avgrivnar og skotnar út yvir tøð, breidd á teigarar' (sí *Føroysk orðabók*). Her hoyrist t' ið.

Skábrá og føroyskar orðabøkur

Hóast orðið *skábrá* uttan iva er gamalt í føroyskum, finna vit tað hvørki í *Dictionarium Færoense* eftir Jens Christian Svabo (tey elstu handritini eru frá 1770'unum), *Færøsk Anthologi* (Hammershaimb 1891) ella í fyrstu útgávu av *Føroyskondsku orðabókini* (Jacobsen og Matras, 1927-28). Men hóast orðið ikki er skrásett í teimum gomlu orðabókunum, merkir tað ikki, at orðið ikki var til tá. Orsøkin til fráveruna man heldur vera, at keldugrundarlagið undir hesum orðabókum var ógvuliga avmarkað. Hinvegin benda bygnaðurin og serliga framburð- ▶

Mynd 2. *Skopbrá* í søguni *Maðurin*, ið var eftir á Litlu Dímun eftir Heðin Brú (1964).

Mynd 3. Úr bókini *Flókatröll* eftir Heðin Brú (1948), har hævundurin upprunaliga hefur skrivað skobráið. Kanska fjalir formurin skopbráið seg aftan fyri henda formin.

urin á, at talan er um eitt gamalt orð, sum av onkrari grund hefur flogið undir radaranum í 1700-, 1800- og fyrst í 1900-árunum. Orðið er við í aðru útgávu av *Føroysk-donsku orðabókini* (Jacobsen og Matras 1961), stavað *skábrá*, *skákbrá* og *skotbrá*. Í 1961-útgávuni stendur *skotbrá* sum hævudsformur, *skábrá* og *skákbrá* sum síðuformar, haðani víst verður til *skotbrá*. *Føroysk orðabók* hefur sama tilvísingarbygnað, men munurin er, at í *Føroysk-donsku orðabókini* (1961) er tilvísingin varligari orðað, tí har stendur „*ská/brá*, -bragd se under skot-“, meðan tilvísingin í *Føroyskari orðabók* er „*skábrá* (óregl.) -> skotbrá“. Henda tilvísingin sigur beinleiðis, at *skábrá* er skeivur formur, og píkurin ger tilvísingina uppافتur týðiligari.

Ritsstjórnir á *Føroysk-donsku orðabókini* (Hansen og Joensen 2010) hava valt at strika *skábrá* og hava bara *skotbrá* við. Tó hava teir varðveitt síðuformarnar *skotbragd* og *skotbragd*. Orsøkin kann vera, at *skotbrá* er tann vanligi skriftformurin, og at teir tí vilja staðfesta ta stavsetingina sum ta røttu.

Á mynd 2 síggja vit, at ein bókstavur er viskaður burtur við einglablóði í endanum á leitorðinum; tað kundi verið eitt ð, men tað er ikki strikað í tekstdøminum. Ivin um stavsetingina sæst eisini á tann hátt, at formurin *skotbrá* er settur inn aftan á leitorðið ovast á orðaseðlinum. Tað eru ymiskar hendur, sum hava skrivað leitorðini og tekstdømið. *Føroysk orðabók* hefur nakrar síðuformar, t.d. *skákbrá* og *skákbragd* við tilvísing til *skotbrá*. Orðabókin hefur eisini formin *skopbrá* (mynd 2), ið er lýstur sum ein óregluligur formur. Og kanska er hann tað,

men tað er eisini ein annar móguleiki fyri tulkning av *skop*. Tað er nevniliga so, at í føroyskum finst eitt sagnorð *skopa*, sum merkir ‘trokast, har sum trongt er’. Henda merking hóskar væl til *skotbrá* (2) ‘(litið) rásarúm’ (sí omanfyri). Um so er, er her talan um tvey orð *skopbrá* og *skábrá*, sum eru komin í bland, tí tey hava sama framburð [ˈsgɔːbrɔː]. Hetta er mest giting, men um tað er rætt, skuldi *skotbrá* (2) verið loyst frá *skotbrá* og fingið sína egnu grein, *skopbrá*. Hesa stavsetingina við *skop* brúkar Heðin Brú í søguni um mannin, ið var eftir á Lítlu Dímun (sí mynd 2), og sum er prentað í *Varðanum* 36 (Brú 1964: 2). *Skopbrá* kemur eisini fyri í týðingini eftir Rikard Long og Heðin Brú av *Føroyingasøgu* (Long og Brú 1962: 28).

Á einari uppskrift við leitorðinum *skábrá*, sum er úr søguni *Malevinius* og *teir* eftir Heðin Brú, prentað í stuttsøgusavninum *Flókatröll* (1948: 9), stendur, at hævundurin upprunaliga hevði stavað orðið *skobrá*. Kanska er tað *skopbrá*, sum liggur aftan fyri formin *skobráið* (mynd 3). Á einari uppskrift undir leitorðinum *skábrá* (mynd 4) stendur *sköbbrá* sum eitt slag av ljóðskrift og beint niðriundir stendur (*skeiðbrá?*), sum helst skal skiljast sum eitt uppskot til eina etymologi, tó ikki so sannførandi (sbr. spurnarteknið aftan fyri orðið). Kanska hefur uppskrivarin tulkað tað stutta *o*-ljóðið sum *oy*-brigdi (við norðanframburði) av *ei*, men henda stavsetingin er skeiv og er ikki komin við í orðabókur.

Av tí at *Føroysk orðabók* hefur skjalfest fyra formar fyri fyrra lið (*ská*, *skot*, *skák* og *skop*) og triggjar formar fyri seinna lið (*brá*, *bragd*, *bragd*), fáa vit 12 ástøðiligar samansettingar: *skábrá*, *skábragd*, *skábragd*, *skotbrá*, *skotbragd*, *skotbragd*, *skákbrá*, *skákbragd*, *skákbragd*, *skopbrá*, *skopbragd*, *skopbragd*. Teir ymisku stavihættirnir vísa, at stórir ivi hefur verið um etymologiina og tí eisini um stavsetingina.

Samanumtøka

Í hesi grein verður roynt at bera fram próvgrundir fyri, at *skotbrá* eigur at stavast *skábrá*, tí fyrri liður helst er *ská*, sum er ein síðuformur til *skái* og hefur tí einki við *skot* at gera. Hví er *ská* ein betri kandidat enn *skot* til fyrra lið í [ˈsgɔːbrɔː]? Tann ljóðfrøðiliga grundgevingin er, at *ská* passar betur enn *skot*, tí samansett orð við *skot* í fyrra liði hava týðiligt *t*-ljóð og í allarflestu førum langt *o* [oː], nógv sjáldnari [ɔ]. Í orðinum, sum her er til viðgerðar, hoyrist einki *t* og sjálvljóðið er [ɔ].

Tann merkingarliga grundgevingin er, at orðið *skái* merkir bati í veðrinum, og saman við *brá*, sum er ein síðuformur til *bragd* við merkingini ‘knapplig

rørsla ella vend', fáa vit eina samanseting av *bati* + *rørsla*, *vend*. Tá ið vit seta hesi orðini saman, fáa vit merkingina 'rørsla ella vend til tað betra'. Eitt annað, sum mælir ímóti, at *skot* er fyrri liður, er, at tær flestu samansetingarnar við *skot* sum fyrra liði sipa til merkingina skotvápn. Og so kann leggjast afturat, at hóast *skot* er býtt sundur í átta merkingar í *Føroyskari orðabók*, er tað eingin av teimum, sum sipar til íhald, linna ella bata av nøkrum slag.

Ivasamt er, hvat gerast skal við *skopbrá*. Kanska er hetta ein skeivur skriftformur. Men her verður tann móguleikin nevndur, at orðið *skopbrá* kann hava verið til og at *skopbrá* og *skábrá* síðan eru fallin saman í framburði og tí komin í bland. Um so er, má *skotbrá* (2) loysast frá *skotbrá* og flytast undir *skopbrá* við merkingini '(litið) rásarúm'. Men sum sagt eru hetta mest gitingar.

Tøkk

Starvsfelagar mínir, Bjarni Steintún og Ragnar Sigrunarson, skulu hava stóra tøkk fyri góðar viðmerkingar til greinina.

Bókmentir

Brú, Heðin. 1948. Malevinius og teir. *Flókatroll*: 7-9. Keyppannahavn: Bókadeild Føroyingafelags.

Brú, Heðin. 1964. Maðurin, ið var eftir á Lítlu Dímun. *Varðin* 36: 1-10. Tórshavn: Felagið Varðin.

Hammershaimb, V. U. 1891. *Færøsk Anthologi II*. Ordsamling og register udarbejdede af Jakob Jakobsen. København: S. L. Møllers bogtrykkeri (Møller & Thomsen).

Hansen, Zakaris Svabo og Hans Joensen. 2010. *Føroysk-donsk orðabók, Færøsk-dansk ordbog*. Tórshavn: Orðabókagrunnurin. Netadressa: Sprotin.fo

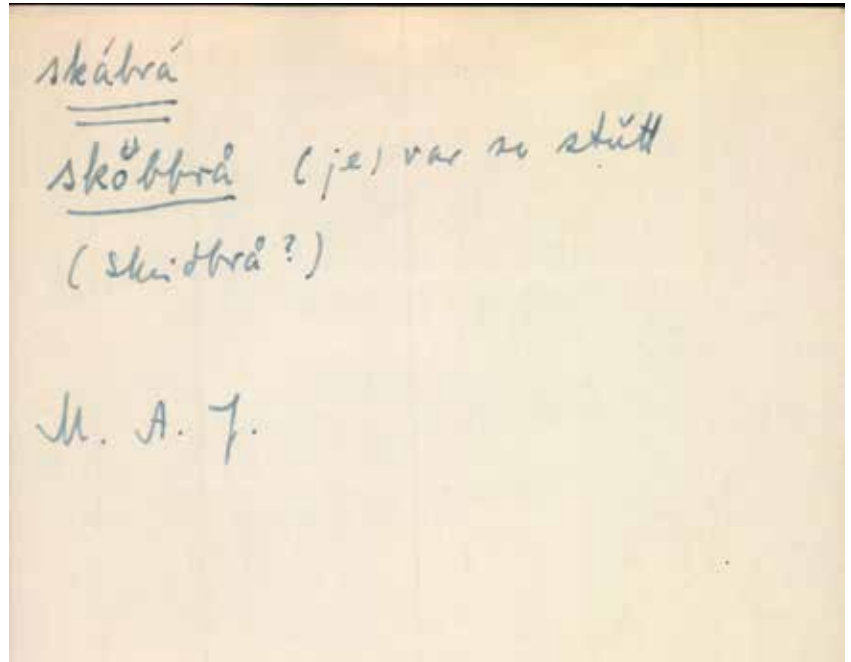
Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo og Erik Simensen. 1975. *Norrøn ordbok*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Jacobsen, M. A. og Chr. Matras. 1927-28. *Færøsk-dansk ordbog, Føroysk-donsk orðabók*. Tórshavn: Felagið Varðin og Keyppannahavn: J. H. Schultz forlag A/S.

Jacobsen, M. A. og Chr. Matras. 1961. *Føroysk-donsk orðabók, Færøsk-dansk ordbog*. 2. útgáva, nógv broytt og økt. Latið úr hondum hevur Chr. Matras. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.

Long, Rikard og Heðin Brú. 1962. *Føroyingasøga*. Tórshavn: Skúlabókagrunnurin.

Magnússen, Blöndal Ásgeir. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.

Poulsen, Jóhan Hendrik Winther o.fl. *Føroysk orðabók*. Tórshavn: Orðabókagrunnurin.

Netadressa: Sprotin.fo

Svabo, Jens Chr. *Dictionarium Færoense. Færøsk-dansk-latinsk ordbog*. Udgivet efter håndskrifterne af Chr. Matras. København: Munksgaard.

Thráinsson, Höskuldur, Hjalmar P. Petersen, Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris Svabo Hansen.

2012. *Faroese. An Overview and Reference Grammar*. Tórshavn: Fróðskapur/Faroe University Press og Reykjavík: Linguistic Institute, University of Iceland. ■

Mynd 4. Orðaseðil frá M. A. Jacobsen við eini heldur alternativari etymologi. (<https://sedlasavn.setur.fo/WordCards/PublicIndex>)

askulu harunar ok hved
thovar þarna xid suera.
þess legg ek hand ahelga do
ma: ok þu skyt ek til guds. at
ek skal vera hallr ok trur ma
nna hra noregs kunge. bedi
tegnlega ok opin berlega. þyr
kia skal ek hæn ok hans riki
bedi med þyrk mino akallam
radam mino. halla skal ek ak
anda þa er þy hef suaver alla
landz þalkino. ept þu wa ok
þyrnsend sem gud ler mer. Gud
se mer hallr epek satte segg. Gramu
ey ek ligg.

Saskulu lag men þarna and su
eru. þan tina er kunge vill
þess legg ek hand ahelga do
ma ok þu skyt ek til guds at
ek skal vera hallr ok trur mino
hra noregs kunge. þau lag skal
ek ak tegna þarm motino er
min hra skapar mino lag
sagn. sem hæn helgr olagr kunge
haf ok adrer hæn retter ey
þ kamendr hys samdger vid

þa er lander bygga. Epa huer
minn sem lag bak ikill rigr
skattlega ar. þa skal ek ept
þu huer in mal doma sem
ek vil suaver þu sudi adoma
dege. atrett legart se. ept min
samursetta ok þa ept þra hma
þyrnsamartu mana rade er þa
era ihu mer. Suu um rikan
sem um þatokan um ungan
sem um gamlan. um suadan
sem um sakadan. Suu se mer
Gud hallr. sem ek satte segg.
Gramu ey ek ligg.

þ at hondr ok aldydi vittok
þu skylla ugar. til hallsetta ok
þegn skyllan. ok lydm ind kō.
þaskulu þe þarna and suera
sua marger men arþylka hma.
sem kunge tikar. þess legg ek
hand ahelga dama. ok þu skyt
ek til guds. at ek skal vera hallr
ok trur mino hra noregs kunge
bedi tegnlega ok opin berlega
med alla mino murr ok nreg
mi. sua sem gadr þagn skal ga

Landslógin 750 ár

Í ár verður hátíðarhildið í Noregi, at Landslógin verður 750 ár. Hon varð lógtikin á teimum norsku landspartatingunum í 1274, og nøkur fá ár seinni varð hon eisini samtykt á altingi í Føroyum, í seinasta lagi í 1280.

Sum lóggáva var Landslógin ein endurskoðan og víðkan av Gulatingslógini frá 1267, sum varð sett í gildi í Føroyum í 1271. Við hesum lógum varð kongsstýrisskipan sett í verk í Føroyum, og hetta flutti tað føroyska samfelagið úr tí privatrættarligu undanskipanini inn í eina almennarættarliga skipan í hámiðöld.

Tað, sum eyðkendi ta privatrættarligu skipanina, var, at rættaráhugamál hjá bóndunum vórðu avgreidd gjøgnum politiskar avtalur millum partarnar, sum vóru almennagjörðar á tingum, har skuldarspurningurin varð avgreiddur gjøgnum avtalur um endurgjald ella hevndur av ættini, um eingin semja var gjørlig.

Tað, sum eyðkendi ta almennarættarligu skipanina, var, at kongsvaldið hevði ment vald sítt soleiðis, at tað megnaði at seta lógmenn at vera dómáttar og tilskila sær einkarétt at revsa. Í tí nýggju lóggávuni var tað eisini einstaklingurin, sum stóð til svárs, ikki ættin, men fyri almennið bygdi hon á ta siðbundnu tingskipanina. Við Landslógini vórðu lunnar lagdir undir lógtingskipanina, sum var í gildi í Føroyum fram til 1816, tá ið tað gamla Løgtingið varð niðurlagt.

Eitt skinnhandrit við Landslógini er innbundið í *Kongsbókina*, sum var lógbókin hjá lógmansembættinum í Føroyum frá umleið 1300 til 1600. Tað telur 71 bløð av teimum 75 bløðunum í tí upprunaligu innbindingini. Hini 4 bløðini eru tað upprunaliga skinnhandritið við Seyðabrævinum frá 1298. Seyðabrævið er ein rættarbót, sum kongs-

valdið sendi altinginum í Føroyum til samtyktar fyri at tillaga ásetingarnar í Landslógini eftir teimum serligu rættarligu og búskaparligu viðurskiftunum í Føroyum síðst í 1200-talinum.

Ógreitt er, nær Føroyar vórðu skipaðar sum eitt egið rættardømi við egnum lógtingi. Upplýsingar í Seyðabrævinum benda á, at Føroyar og Hetland tey fyrstu umleið 60-80 árin við kongsstýrisskipan vóru eitt serligt rættardømi undir Gulatingi við ferðandi lögmonnum haðani. Ein „løgmaður av

Andras Mortensen
andrasm@setur.fo

Ph.d., lektari í søgu
og útbúgvingarleiðari
Søgu- og samfelagsdeildin

Tað eyðkendi privatrættarligu skipanina, at rættaráhugamál hjá bóndunum vórðu avgreidd gjøgnum politiskar avtalur millum partarnar, sum vóru almennagjördar á tingum, har skuldarspurningurin varð avgreiddur gjøgnum avtalur um endurgjald ella hevndur av ættini, um eingin semja var gjørlig.

Hetlandi“ verður nevndur í Seyðabrævinum, og navnasamband millum løgmenn á Gulatingi og løgmenn í Hetlandi fram til umleið 1360 stuðlar hesi tilgiting.

Tað avmarkaða tilfarið bendir sostatt á, at hesi bæði londini, sum longu vóru undir norskum valdi sum skattland í 1100-talinum ella fyrr, ta fyrstu tíðina við kongsstýrisskipan ikki vóru skipað sum fullfíggað rættardømi í rættarskipanini, sum Landslógini legði upp til fyrri tað norska ríkið. Men keldu-tilfarið er veikt, og fáar upplýsingar eru varðveittar.

Av innskrivingum, sum løgmenn ella skrivarar tíðliga í síðmiðöld hava skrivað inn á tey gomlu bløðini í Kongsbókini, fáast tó ábendingar, sum stuðla tilgitingini. Mett verður nevniliga, at tær elstu innskrivingarnar í Kongsbókina eru úr tíðini 1350-1400, og sambært teimum er tað týðiligt, at ein skipan við einum egnum lögtingi og teimum

skipanum, sum Landslógini hevur um lögting, varð sett í verk í Føroyum eina ferð í seinna helmingi av 1300-talinum.

Í innskrivingunum verður tingið í Føroyum nevnt lögting, eins og hugtøk sum lögmaður, nevndarmaður og löggrættumaður verða nevnd. Tann týðningarmesta av hesum innskrivingum er ein lønarskipan til nevndarmenn, sum teir tilnevndu tingmenninir verða nevndir.

Lønarskipanin verður í lógartekstinum nevnd „tingfaratollur“, og skipanin bendir á, at lögtingsskipanin við tilnevndum umboðum úr rættardøminum var nýggj í Føroyum, tá ið innskrivingin varð gjørd í Kongsbókina.

Les meira um Landslógina í bókini „Kongsbókin og lógir føroyinga í hámiðöld“ (2023) eftir Andras Mortensen.

Sjón í sjónum

- og tað er møguligt at „síggja“ við ljóði

Jóhannus Kristmundsson

JohannusK@setur.fo

Adjunktur í kunningar-
og samskiptistøkni
Náttúruvísindadeildin,
Ph.d.

Flest øll hava verið í eini svimjihøll og sæð, hvussu tað sær út undir vatninum. Í einum svimjihyli er aloftast gott sýni, og vit síggja fleiri metrar undir vatni, hóast endin á hylinum kann vera eitt sindur kámur og gruggutur. Eisini eru smálutir torførir at síggja undir vatni, hóast teir síggjast væl omanífrá.

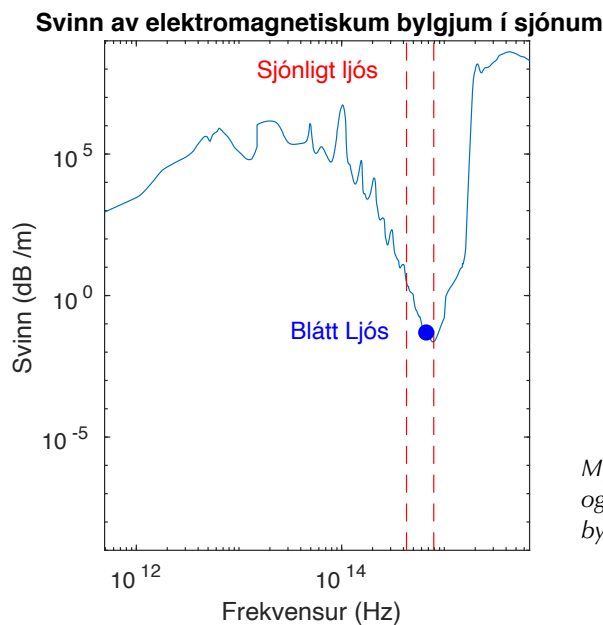
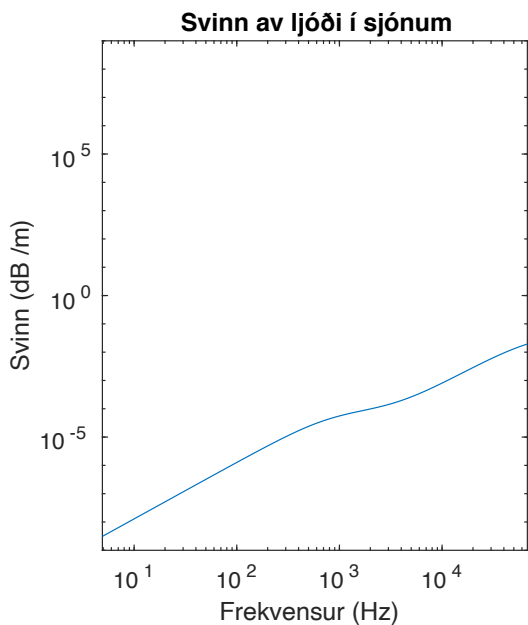
Umstøðurnar í einum aliringi eru øðrvísi enn í svimjihylinum. Eitt nú er tað trupult við myndatóli at síggja, hvat hendir aftan fyri laksarnar í nótnum. Tí verða royndir nú gjørdar, ið gera tað møguligt við undirsjóvarmyndatóli saman við øðrum atknýttum tólum at síggja atburð hjá alifiski í nótnum, ið kann føra til batar í alingini. Granskingin kann vónandi betra um fóðringartíðir, fóðurmongdir, hvar gagnligast er at fóðra og um vælferðina hjá fiskinum sum heild.

Í sjónum eru ofta gróður og smáir bitlar, ið avmarka, hvussu langt ein sær undir vatninum. Slíkar avmarkingar gera seg eisini galdandi í einum undirsjóvarmyndatóli. Tað, sum kortini ávirkar myndina mest, er, at ljósbylgjur svinna í vatni, á leið 0.2 dB/m fyri blátt ljós og enn meira fyri aðrar litir. Undir vatni hómast alt mest sum blátt og grønlitt. Vatn er blátt,

tí tann bylgjulongdin svinnur minst. Og tess størri frávikid er frá bylgjulongdini, ið ger blátt ljós, tess størri verður ljóssvinnid í vatninum.

Síggja eisini við ljóði

Menniskjur og nógv djórasløg hava ment eyguni at síggja á bylgjulongdum, har vatn hómast gjøgnum-

Mynd 1: Svinn av ljóð- og elektromagnetiskum bylgjum

skygt, tí hetta gevur fleiri möguleikar hjá teimum at veiða. Tó eru tað djór, ið eisini nýta ljóð at miða seg eftir. Ein vansi við hesum er kortini, at neyvleikin við ljóði er minni. Ein annar vansi er, at ljóð kann avdúka, hvar ránsdjórið ella fongurin er, og at tað tí oftast loysir seg best at lata so lítið ljóð frá sær sum møguligt. Tó eru undantøk. Í havinum er tað serliga hvalur, ið gevur nógv ljóð frá sær. Ljóðið verður nýtt bæði til samskipti og at miða seg eftir. Hetta kemst av, at ljóðið ferðast langt, serliga við longum bylgju-longdum.

Avmarkingar við undirsjóvarmyndatóli

Í aling hava myndatól verið nýtt til at stýra fóðringini og til at eygleiða atburð hjá alilaksi. Hesi myndatólini hava nakrar avmarkingar, eitt nú má tað vera ljóst, og at einki er millum myndatólið og tað, ið verður hugt at. Gróður á linsuni avmarkar eisini myndina, og harumframt hevur fjarstøðan millum myndatólið og tað, ið verður hugt at, nógv at siga, tí sjálvt í góðum sýni sæst sjáldan meira enn 10 metrar undir vatni og enn styttri, tá gróður er í sjónum.

Ljóð, ið skapa myndir

Spurningurin, ið varð settur í sambandi við hesa verkætlanina, er, um tað ber til at nýta ljóð ístaðin fyri myndatól til at skapa myndir av tí, sum hendir í alinótunum, og síðani sjálvvirkandi finna fiskin á myndunum.

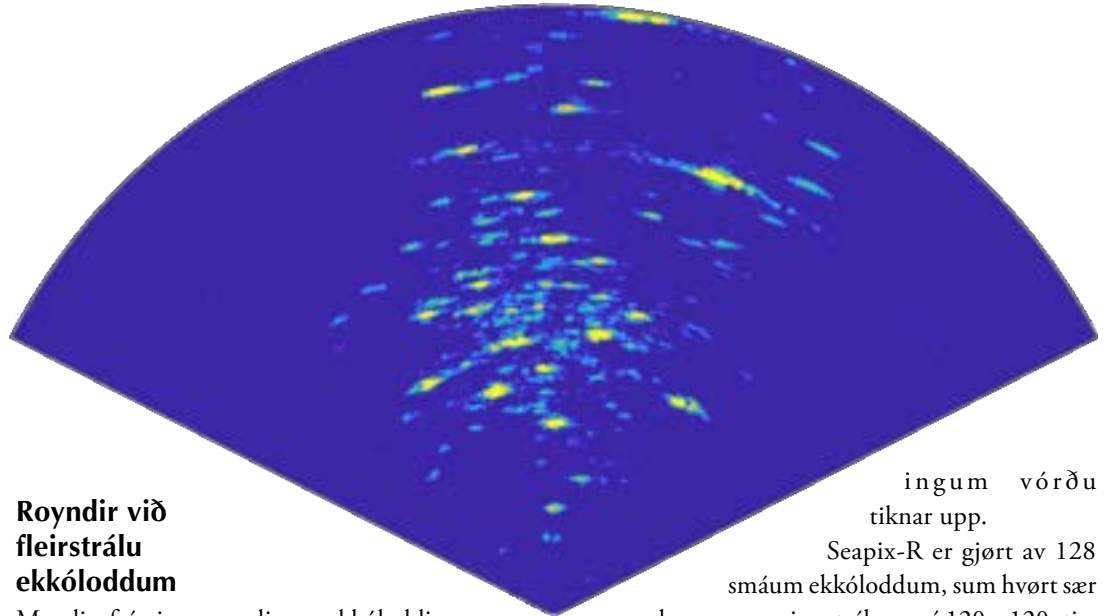
Eitt ekkólodd er eitt tól, ið við ljóði kann máta fjarstøðuna til eitthvørt við at senda og móttaka ljóð. Hetta tólið verður vanligar brúkt á skipum og

bátum til at síggja dýpið og at síggja, um fiskur er undir skipinum. Ekkóloddið sendir ljóð út við jøvnum millumbilum, ið síðani ferðast sum ein strála ímóti botninum. Um ljóðið rakar eitthvørt, t.d. fisk ella botn, verður partur av ljóðinum sent aftur móti tólinum. Ekkóloddið skrásetir, hvussu langa tíð tað tekur ljóðinum at ferðast frá tólinum til eitt nú fisk ella botn.

Mynd 2: Fleistrálað ekkólodd inn á eina alinót.

Mynd 3: Viðgjörd ekkóloddmynd sæð úr erva. Gulu prikkarnir eru fiskar. Ekkóloddið er staðsett í miðjuni niðast á myndinni.

Royndir við fleirstrálu ekkóloddum

Myndin frá einum vanligum ekkóloddi vísir frástöðuna og styrkina á afturljóðinum. Tíverri síggjast einans lutir, ið eru í stráluni, og ekkóloddið tykist blint fyri lutum uttan fyri stráluna, sjálvt um hesir lutir eru stutt frá. Heldur ikki ber til at síggja, hvar í stráluni lutir eru, og tí kunna vanlig ekkólodd ikki nýtast til at fáa eitt yvirlit av tí, ið hendir í alinótini.

Men tað finnast serlig sløg av ekkóloddum, nevnd fleirstrálu ekkólodd. Hesi virka upp á sama hátt sum vanlig ekkólodd, men ístaðin fyri at ljóð verður sent avstað í eina ætt og móttikið í somu ætt, verður ljóðið sent og móttikið í eini víftu av ljóðstrálum, sum fara í fleiri ættir samstundis. Hetta ger, at hesi ekkóloddini í roynd og veru kunna senda stráluna í ymsar ættir og harvið skapa 3D myndir av umhvørvinum. Hesi ekkólodd verða vanlig nýtt til botnmátingar og til at leita eftir uppsjóvarfiski.

Royndir í alinót

Ein roynd varð gjörd á einum alibrúki í Bergadalen í Noregi við einum Seapix-R fleirstrálað ekkóloddi, ið varð sett uttan fyri eina alinót, soleiðis at tað peikaði inn móti fiskinum.

Ekkóloddið varð sett til, tá fódurskipanin ikki koyrði, og annars í dagsljósi. Hetta var gjørt fyri at fáa myndir, ið umboða vanligu atburðin hjá fiskinum. Tilsamans 15.300 víftur av afturvarp-

ingum vórðu tiknar upp.

Seapix-R er gjørt av 128 smáum ekkóloddum, sum hvørt sær kunna gera eina strálu uppá 120 × 120 stig.

Ein vífta av mátingum verður gjörd við at nýta 64 av teimum smáu ekkóloddunum til at senda við og hini 64 ekkóloddini til at taka ljóðini inn-aftur. Henda uppsetingin verður vanlig kalla Mills Cross. Tann móttikna víftan svarar til eina mynd, ið er 120 × 1.5 stig, ið við strálugerð verður umbroytt til einstakar strálar, har hvør fevnir um 1.5 × 1.5 stig. Eftir strálugerðina verður signalið viðgjört soleiðis, at tað kann meta um styrkina á endurvarpinum óheft av fjarstöðuni. Hetta verður síðani varpað upp á skíggja fyri at skapa eina mynd, har vinklar og fjarstöður svara til veruleikan.

Sjálvvirkandi leiting eftir fiski

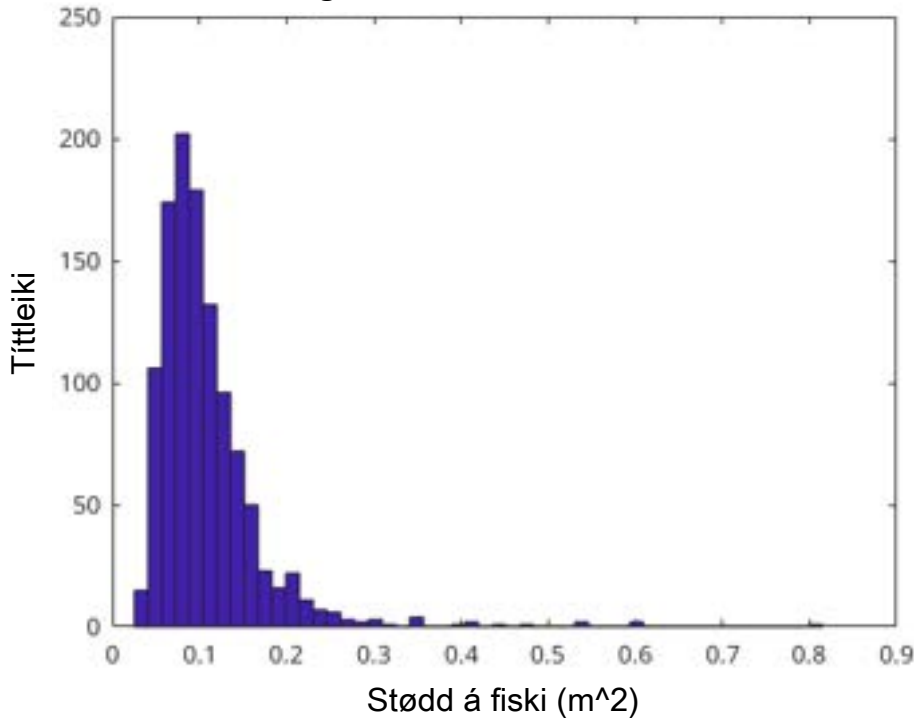
Hvør máting ella vífta skapar eina mynd, men í alinótini eru fleiri tiggjutúsundtals fiskar. Fyri at gagnnýta dáturnar var neyðugt við einum hátti, ið sjálvvirkandi kundi finna fiskar út frá afturljóðinum. Hetta varð gjørt við at venja ymsar teldu-sjón algoritmur ella rokniheittir. Hesi rokniheittir verða vanlig nýttir til at endurkenna lutir í kameramyndum og hava ikki áður verið nýttir til at viðgera ekkóloddsdátur. Fýra algoritmur vóru valdar, og hesar vórðu YoloV5, YoloV6, YoloV8 og SSD300. Tað var ymiskt, hvussu væl hesar kláraðu at endurkenna og rætt staðseta fiskin í ekkóloddsmyndunum.

Ein roynd varð síðani gjörd við at leggja teldugjört óljóð oman á móttikna signalið fyri at meta um eginleikan hjá algoritmunum at hava við veikari signal at gera. Ikki óvæntað var úrslitið, at so hvørt, sum mongdin av óljóði vaks, minkaði neyvleikin á algoritmunum. Úrslitið varð, at YoloV6 hevði ein neyvleika uppá 77% uttan óljóð, og YoloV6

Talva 1: Samanbering av neyvleika av royndu teldu-sjón algoritmunum.

Method	mAP ₅₀	P	R
YoloV5 - x	0.713	0.748	0.702
YoloV6-L	0.773	0.824	0.72
YoloV8 - x	0.697	0.781	0.626
SSD300 - ResNet-50	0.283	0.136	0.151

Meting av fiskastødd við ekkóloddi

Mynd 4: Meting av stödd á laxi við ekkóloddi

var somuleiðis frægasti rokniháttur í stærsta parti av royndini við óljóði.

Samanumtøka

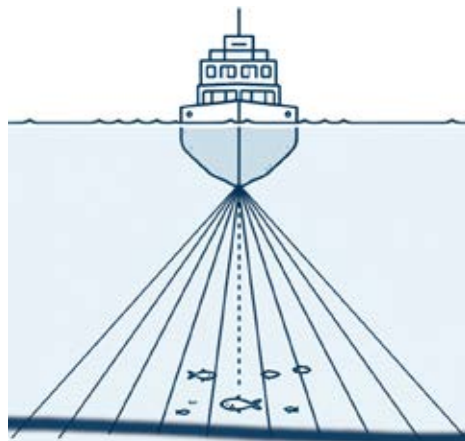
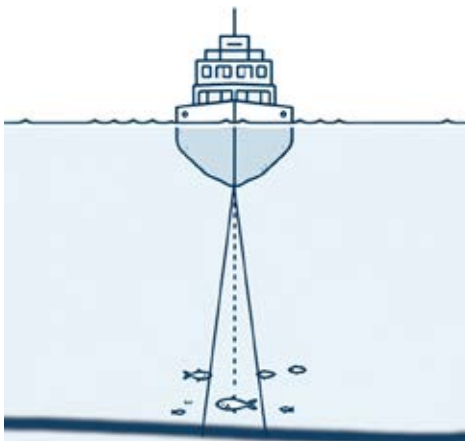
Royndirnar vístu, at tað er møguligt at síggja og endurkenna fiskar sjálvvirkandi í ekkóloddsstrálum. So kunnu vit spyrja, hvat hetta kann nýtast til? Eitt áhugavert úrslit var, at stöddin á teimum einstøku fiskunum kann metast út frá økinum, har fiskarnir eru. Og av tí, at hesar algoriturnar síggja hvønn einstakan fisk, ber tað til at meta um býtið av fiskastøddum. Henda vitanin kann nýtast til at meta um, nær fiskurin er ella verður klárur at taka, og eisini um eitt nú seiður er í nótinu og skal skiljast frá. Eisini kann hesin háttur at eygleiða alifisk skapa

nýggja vitan um atburðin, millum annað hvussu streymur, alda og ljós ávirka, hvar í alinótini fiskurin er, og hvussu fiskurin ber seg at, tá hann verður fóðraður.

Keldur:

Kristmundsson, J., Patursson, Ø., Potter, J., & Xin, Q. (2023). Fish monitoring in aquaculture using multibeam echosounders and machine learning. IEEE Access.

Johannesen, Á., Patursson, Ø., Kristmundsson, J., Dam, S. P., Mulelid, M., & Klebert, P. (2022). Waves and currents decrease the available space in a salmon cage. Plos one, 17(2), e0263850

Mynd 5 og 6:
Til vinstru einkultstrálu ekkólodd. Fiskar utan fyri stráluna síggjast ikki. Til høgru fleirstrálu ekkólodd, har allar strálurnar tilsamans skapa eina viftu.

*Petra Djurhuus í framsýningini hjá
Fornminnissavninum á bóka-
savnsloftinum. Svend Poulsen
(Bambus) hevur tikið
myndina millum 1953
og 1961. Tjóðsavnið,
SNR 9042F002-160.*

Petra Djurhuus og leiklutur hennara á savnsøkinum

Petra Djurhuus (1892–1975) er fyrsti føroyingur, sum hevur nomið sær lærdóm um konservering og savnsarbeiði. Hon varð partur av Føroya forngrípagoymslu, tá goymslan varð endurstovnað í 1928, og fekk ein virknan leiklut í nýskipanini og menningini av Forngrípagoysluni saman við manni sínum, Hans Andriasi Djurhuus, og M.A. Jacobsen, formanni í Forngrípagoysluni.

Hennara sjálvstøðugi leiklutur er tó ongantið lýstur, og í bókmentum um føroyska savnsøgu fær ein varhugan av, at hon var hjálparfólk hjá savnsmonnunum M.A. Jacobsen og Sverra Dahl, landsantikvari. Upprunakeldurnar siga tó nakað annað og bera prógv um, at hon hevði ein týðandi leiklut á savnsøkinum frá síðst í tjugunum, tá hon gjørdist virkin í Forngrípagoysluni, og fram til stovnanina av Føroya Fornminnissavni í 1952 og nøkur ár fram.

Føroyskt museum

Tá ið Petra Djurhuus fór í gongd við savnsvirksemi síðst í 1920-árunum hevði eitt føroyskt *museum* verið í umbúnað í nøkur ár. Jóannes Patursson setti fyrstu ferð tankan fram um eina føroyska forngrípagoyslu í 1890.

Nøkur ár seinni skipaði ungmannaafelagið Sólar-magn fyrri fundi um føroyskt museum, og í 1898 varð ein nevnd sett at arbeiða við málinum. Nevndin arbeiðdi í nøkur ár, og í 1916 varð *Forngrípafelagið* og *Føroya forngrípagoysla* formliga stovnað.

Endamálið við Forngrípagoysluni var at savna, varðveita og framsýna forn lutir.

Virksemið hjá nevndini dalaði sum frá leið, og aftaná at hava ligið í dvala í nøkur ár var aðalfundur aftur hildin í 1928. Nýggj nevnd varð vald, og lív kom nú aftur í Forngrípagoysluna, sum varð skipað av nýggjum. Maður Petru, Hans Andrias

Djurhuus, kom í nevndina saman við M.A. Jacobsen, ið varð valdur sum formaður. Petra var ikki í nevndini, men fekk rættiliga skjótt ein avgerandi leiklut. M.A. Jacobsen útvegaði savninum innivist í Quillingsgarði og tey trý fóru í gongd við at skipa savnið.

Mentanarlíga barlast og ans fyrri náttúruni

Petra vaks upp í Nólsoy í einum mentaðum heimi, har dentur varð lagdur á at virða og varða um gamlan siðarv. Pápin Petur á Botni hevði stóran áhuga í list og náttúru, og tókst millum annað við at stappa fuglar út. Mamman, havnarkonan Anna Baia úr Baiansstovu, hevði verið í Onglandi og tænt í sínum ungu døgum.

Petra var elst av fyra systkjum. Beiggin Niels hevði sama áhuga fyrri náttúru og list sum pápin,

Margretha Nónklett

Margretha@savn.fo

Fólkálívsfrøðingur

Savnsvørður

Tjóðsavnið

*Petra og Hans Andrias
giftust í Nólsoy á sumri í
1925. Tjóðsavnið,
SNR 9066F037a*

og var somuleiðis ein dugnaligur fuglaútstappari. Petra stappaði eisini út og hevði sama ans fyrri náttúruni sum pápin og beiggin.

Petra fór til Havnar at arbeiða og starvaðist sum hjálpar- og skrivstovukvinna hjá sakføraranum Poul Effersøe í Havn frá 1920. Tað var tá hon hitti fólkakæra skaldið Hans Andrias Djurhuus. Tey blivu par í 1924 og giftust í Nólsoyar kirkju í 1925.

Í 1927 fluttu tey niðan undir Pisuvarða, eystan fyrri Sjónleikarhúsið. Sagt verður, at Petra vildi hava altan í nýggju húsunum, tí tað høvdu stóru fyrmyndir hennara, norska parið Bjørnstjerne Bjørnson, yrkjari og mentamaður, og kona hansara Karoline Bjørnson, sjónleikarinna.

Petra var hábærslig kvinna, og stíkur hennara skuldi vera nógv ávirkaður av Karoline Bjørnson. Hvussu var og ikki, so er einki at ivast í, at Petra og Hans Andrias vóru hugkveikt av mentanarligum rákum uttanífrá. Mentanarlívið í Havn blómaði í tjúgunum, og har vóru javnan vitjanir av bólkum

og einstaklingum úr Norðurlondum, sum fingust við mentan og list.

Petra og Hans Andrias tóku virknan lut í øllum mentanarvirki og høvdu nógv sambond við føroysk og útlendsk mentafólk. Eisini høvdu tey stóran áhuga í vísindum og granskingararbeiði.

Til Danmarkar at læra

Í 1928 fóru Hans Andrias og Petra til Danmarkar. Hans Andrias skuldi á ársskeið á Danmarkar Lærarskúla, og Petra fór til systur sína í Jyllandi.

Í brævi til Petru, dagfest 5. oktober í 1928, skrivar Hans Andrias, at hann hevði ynskt, at hon kundi verið saman við honum í Keypmannahavn. So kundi hon gingið á Zoologisk Museum og lært seg at stappa út.

Í mai 1929 skrivar M.A. Jacobsen til Petru: „Eg haldi eisini, at tað má vera lagaligari at læra í Keypmannahavn. Tað verður ómetaliga hent fyrri okkum at fáa tygum til hjálpar, tí sum nú er, vita vit ikki, hvussu lutirnir skulu handfarast“.

Petra hevði sostatt eisini ætlanir um at læra at umvæla savngripir í Keypmannahavn. Tað var tó djórakonserving, hon fór í holt við í fyrstu atløgu.

Tann 21. juni 1929 skrivaði danska dagblaðið Politiken, at føroyski yrkjarin Hans Andrias Djurhuus var á skeiði á Læraraháskúlanum, og at kona hansara frú Djurhuus, dóttir kenda fuglafroðingin, konservator P.E. Petersen Nolsø, í hesum sambandi nýtti høvið at taka eitt skeið í konserving hjá konservatori A.R. Windeballe á Zoologisk Museum. Hjúnin atlaðu at gera eitt stórt djórasavn, tá tey komu heimaftur, við øllum fuglum, sum reiðrast í Føroyum.

Petra tók eitt skeið afturat í djórakonserving á Zoologisk Museum árið eftir. Hon fór eisini undir at byggja upp eitt fugla- og djórasavn, meðan hon var í Danmark. Hendan greinin snýr seg tó bert um arbeiðið við fornminnum.

„Ein rúgva av lutum bíðaðu eftir at vera viðgjørdir“

Petra skrivar í grein í *Varðanum* í 1944, at hon arbeiddi á Zoologisk Museum, tá hon fekk bræv frá M.A. Jacobsen, sum bað hana fáa sær kunnleika um, hvussu forn lutir skulu handfarast, og hvussu ein forngrípagoymsla skal skipast. Hon setti seg í samband við danska tjóðsavnið og fekk góða vegleiðing. Heimkomin fór hon til verka:

„Tá ið eg var heim afturkomin, lá ein rúgva av lutum og bíðaðu eftir at verða viðgjørdir. Andrias Weihe var komin við sínum savni, ið skuldi innlimast í goymsluna, og teir gomlu lutirnir trongdu eisini hart til viðgerðar.

Har var nógv at gera. Eg fekk systir mína, Josefine Joensen úr Nólsoy, at koma til Havnar at hjálpa mær, og vit arbeiddu so í seks vikur, ofta til seint á nátt frá tíðliga á morgni, M. A. Jacobsen, systir mín, maður mín, tá ið hann kom úr skúla, og eg. Tá var Forngrípagoymslan endiliga liðug, so sum hon er nú, viðgjørd og registrerað og klár at sýna fram fyri fólk.“

Hóast plásstrot og arbeiðsumstøðurnar ikki vóru tær bestu, var hetta ein góð tíð: „Hvør dagur var ein fest, og seint verður henda tíðin gloymd av okkum“.

Petra ger annars ikki nógv burtur úr sínum egna leikluti í greinini. Hon leggur dent á leiklutin hjá M.A. Jacobsen, sum sambært henni tók starvið sum savnsleiðari á seg við álvara og við fullari fatan av, hvat tað kundi koma at týða. Tað kemur tó óbeinleiðis fram í greinini, at M.A. Jacobsen hevur stórt álit á Petru, og at tað er hon, ið leitast sær vitan

og stendur fyri arbeiðinum. Hetta er eisini tað, sum keldutilfarið, eg havi kannað, vísir.

Gjörði klárt til nýggja framsýning

Forngrípagoymslan helt til í Quillingsgarði fyrstu árin. Í 1931 varð savnið flutt á loftið í nýbygda bókasavninum á Debesartrøð. Sambandið millum savnið og bókasavnið hevur helst verið tætt, við tað at M.A. Jacobsen var bókaavørður á bókasavninum.

Í brævi, dagfest 16. mars 1931, heitir M.A. Jacobsen vegna stjórnina aftur á Petru um at: „gera forngrípagoymsluni tann beina at væla um fornlutirnar, soleiðis at teir kunnu gerast klárir til framsýningar. Vit vóna, at tygum vilja játta, so at tygara kunnleiki og dugnaskapur koma goymslu okkara til gagns og nyttu“.

Petra tók upp samband við Dansk Folkemuseum fyri at fáa vegleiðing um skráseting og umvæling av gripum. Holger Rasmussen, savnsvørður og leiðari fyri deildina Nýggjari tíð á danska tjóðsavninum í tíðarskeiðinum 1959 – 85, nevni vitjanina í greinini „Færøerne og Dansk Folkemuseum“.

Hann skrivar, at Petra vitjaði fyri at fáa ráð og vegleiðing um innleiðslu, skráseting og konserving av savnslutum í sambandi við, at savnið skuldi flyta í nýggja bókasavnsbygningin.

Nakað eftir vitjanina fekk hann bræv frá henni, har hon takkaði fyri seinast og greiddi frá, at arbeiðið at reinsa og umvæla lutir gekk væl.

Serliga arbeiðið við bileggjaraovnunum gekk væl: „De er nu til almindelig Beundring, ligeledes de andre gamle Jerngenstande, der var næsten halvt fortræret af Rust. Jeg vilde ikke have opnaaet saa godt Resultat, hvis De ikke havde taget saa godt imod mig paa Museet“.

Petra Djurhuus t.h. og systir hennara Josefine, nevnd Jussa. Tjóðsavnið, SNR 9066F041

Frá vígsluni av bókasavnshúsunum í 1931. Frammarlaga á myndini síggjast Petra Djurhuus, sum stendur undir vinstru lið á Hans Andriasi Djurhuus og M.A. Jacobsen, ið stendur framman fyri Hans Andrias. Tjóðsavnið, SNR 3350F2362. Myndatakarari Absalon Joensen, 1931.

At konservera forn lutir hevir ikki verið fremmant fyri Petru, tí hon hevir verið von at handfara lívrannið tilfar í arbeiðinum við djórakonservering. Petra hevir tó mugað leitað sær nýggja vitan, so hvørt hon skuldi viðgera nýggj sløg av tilfari. Petra hevir skrivað ymiskt niður í ein blokk frá tíðini, hon var í Danmark, og her sæst, at hon millum annað hevir fingið frálæru í at reinsa klæðir funnin í jørð og at líma glas.

Í brævi frá Poul Nørlund, stjóranum á danska tjóðsavninum, dagfest 12. august 1948, sæst, at Petra hevir forhoyrt seg um, hvussu keramikkk verður umvælt. Hann sendir henni eina frágreiðing og takkar í sama brævi fyri „al Sommerens Gæstfrihed imod mig“. Henda vitjan, sum Petra og Hans Andrias fingi í lag, førði m.a. til, at danska tjóðsavnið seinni skipaði fyri fólkálívsfrøðiligum rannsóknnum í Føroyum, og at fyrstu stigini vórðu tikin til felags nordurlendskar fornfrøðiligar rannsóknir í Kirkjubø.

Arbeiðsøkið hjá Petru var fjøltáttað, og hon konserveraði eisini lutir frá fornfrøðiligum rann-

sóknnum. Í skrivi til løgtingið í 1951 vísir hon á, at hon hevir konserverað lutirnar frá Kvívíkargrevstrinum: „eins og allar teir lutir, ið finnast í savninum“.

Lík og kortini ólík øðrum savnskvinnum

Søgan um Petru minnir um søguna hjá øðrum savnskvinnum í fyrru helvt av 1900-árunum.

Í Danmark, har Petra lærði og hevði nógva samband, vóru bara hendinga kvinnuligir savnsvørðir fram til 1950-árin. Men tær vóru har og megnuðu í tí stilla at arbeiða seg upp uttan útbúgving við at gerast serfrøðingar á sínum øki og til endans fáa starv sum sjálvlærdir savnsvørðir á sama støði sum menninir, ið oftast høvdu eina útbúgving frá lærðum háskúla, ella eina partvísa útbúgving. Tað var áhugin fyri tí gamla og skjótt farna, ið dreiv verkið. Aloftast høvdu tær royndir við ‘nál og trád’ og nakað av lærðómi innan klædnatilvirking.

Eins og í Føroyum vóru tað einstaklingar, sum tóku stig til at stovna søvn, ið seinni gjørdust almenn lands- og býarsøvn. Talan var aloftast um menn,

ið vóru væl fyri, og sum høvdu áhuga í staðbundnari søgu, eitt nú lækna, tannlækna, apotekarar og lærarar. Konurnar tóku ofta lut í ítrivinum hjá manningum og hjálptu at savna inn og skráseta lutir, sum vóru hildnir at hoyra kvinnuni til, eitt nú fólkadraktir og klæði.

Petra fekk rættiliga skjótt ein virknan leiklut í Forngrípagoymsluni, tá ið Hans Andrias varð valdur í nevndina. Ein leiklutur, sum við tíðini mentist og gjørdist yrkisligur. Hon hevði viðgerð, konservering, eftiransan og innsavnan av lutum í hondum frá 1930. Petra gjørdi eisini kanningararbeiði. Gamli klædnabúningin og tilvirking hevði hennara stóra áhuga.

Fakligu greinir hennara (“Føroyskur klædnabúningur”, „M. A. Jacobsen og Føroya forngrípagoymsla“ og „Færøernes museum“) kundu helst verið fleiri í tali, tí hon læt fyri tað mesta vitan og upplýsingar til onnur. Í 1953 setti Norsk Folkemuseum seg í samband við hana eftir tilmæli frá Holger Rasmussen, við spurningi um vev og vørp til eina grein til ársbókina.

Hon man hava svarað væl og gjølla, tí í eftirfylgjandi brævinum verður hon eggjað at skriva eina grein sjálf um evnið, sum tey vilja vísa til.

Petra samskipti við nógva savnsfólk og hevði eisini vísindalig samstarv við kvinnuligar granskarar, ið fingust við klædnabúninga og tilvirkan. Eitt nú dr. phil. Margrete Hald, sum fekk nógva føroyskt sammetingartilfar frá Petru til doktoraritgerð sína „Olddanske tekstiler“ og norska fólkálivsfrøðingin Gunvor Ingstad Trætteberg, sum granskaði klædnabúningin hjá norskum fiskimonnum í 18. öld.

Virkið hjá Petru avmarkaði seg tó ikki til klædnadraktina. Hon hevði stóran áhuga í øllum tí, sum vísti, hvussu føroyingar hava livað og virkað gjøgnum tíðina. Í greinini „Færøernes museum“ gjøgnumgongur hon høvuðsinnihaldið á Føroya forngrípasavni og lýsir, hvussu amboð, reiðskapur, innbúgv, brúkslutir, klæðir o.a. eru tilvirkað og brúkt í síni samtid.

Sambært Petru geva lutirnir eina livandi og sanna mynd av, hvussu føroyingar hava livað og búleikast gjøgnum öldir. Eisini hevði føroyski báturin hennara áhuga, og hon savnaði fleiri bátar inn til Forngrípagoymsluna.

Í so máta fevndi hennara virkisøki um meira enn tað, sum danskar savnskvinur fingust við, og sum traditionelt var hildið at hoyra kvinnuni til.

Hjún og samstarvsfelagar

Eitt felags eyðkenni fyri donsku savnskvinurnar var, at tær antin vóru stakar ella miðaldrandi, tá ið

tær fóru í holt við savnsarbeiðið. Petra var gift og í góðum árum, tá ið hon fór undir savnsarbeiði, men hon og Hans Andrias áttu ikki børn. Hetta var helst ein orsök til, at hon kundi arbeiða sum savnskvinna alt sítt vaksna lív.

Táverandi blaðstjóri á Dimmalætting, Georg L. Samuelsen, skrivur í eftirmæli um Petru: „Skuldi ein kvinna gera vart við seg bæði sum fólk og sum slóðbrótari, mátti hon duga eitt sindur meira enn at mata seg. Men Petra Djurhuus var eingin vanlig kvinna, sum gav seg til tols við at vera kona mansins. Hon var ein rívandi ond og frá manni sínum fekk hon fullan stuðul til at gera um seg og gerast virkandi við forslag: hon var stutt sagt eitt grev millum kvinnum.“

Orðingin, at hon ikki gav seg til tols við at vera kona mansins, er rámandi. Petra livdi eitt ógvuliga sjálvstøðugt lív og legði nógva orku í sítt arbeiði, sum ikki var vanligt kvinnuarbeiði um tað mundið. Samuelsen skrivur, at Petra fekk fullan stuðul frá Hans Andriasi til at gera um seg.

Stuðulin gekk tó báðar vegir, tí sambært Hanusi Kamban, sum hevur skrivað ævisøgu um Hans Andrias Djurhuus, var hon skaldinum ein stuðul og ein hjálp, hann illa fekk verið fyrriuttan. Petra var praktisk, arbeiðssom og fekk nógva av skafti. Eitt nú savnaði og gav hon út Ritsavn I – VII við meginpartinum av tí, sum Hans Andrias skrivaði.

Alt bendir á, at Petra og Hans Andrias virðismettu arbeiðið hjá hvørjum øðrum høgt og høvdu brúk fyri hvørjum øðrum í arbeiði sínum.

Fekk Bátahøllina upp at standa

Petra hevði nógva samskipti við leiðandi savnsfólk og granskarar og hóast hon tosaði teirra mál, ræddist hon ikki sjálf at taka fatt. Hon var bæði strategur og praktikari.

Arne Thorsteinsson, fornfrøðingur, segði um hana í minningarorðum sínum: „Størsta bragdið Petra Djurhuus útinti var kanska at fáa Bátahøllina upp at standa og innrættaða. Hjúnini lótu longu í 1946 sölupeningin fyri ogn teirra, Sloans hús, til eitt nýtt fornminnisavni, og hesin peningurin var grundstuðulin undir Bátahøllini, sum í dag stendur sum ein minnisvarði yvir tey.“

Húsini vóru fyrst nýtt til Landsframsýningina í 1952, og síðan fór Petra Djurhuus undir at innrætta tey og seta framsýningarnar upp. Náttúrufrøðiligu framsýningina í einum parti og sjóvinnuframsýningina í einum parti, sum hon ætlaði at vera grundarlag undir einum sjóvinnusavni í øðrum parti.

Her legði hon eisini eitt megnar arbeiði eftir seg,

Savnhúsinu á Debesartrøð, nevnd Bátahöllin ella Neystið. Sandavágs Fornminnafelag. Myndatakarinn Anna Petersen.

og tað er ikki ov nógv sagt, at hon persónliga setti hvørja hessjanrullu upp á vegginn og hvønn grip upp á pláss“.

Hølisviðurskiftini hjá Forngrípagoymsluni vóru ein afturvendandi avbjóðing, og arbeiðið við at útvega savninum nýggj savnhøli var eitt aðalmál hjá Petru og Hans Andriasi.

Hans Andrias andaðist, áðrenn savnhúsinu á Debesartrøð vóru reist. Petra arbeiðdi víðari og læt innrætta eina stovu á loftinum til minnst um Hans Andrias, ið hon læt Fróðskaparfelagnum.

Bátaframsýningin og náttúrusøguliga framsýningin vóru uppsettar so við og við á niðaru hædd. Arbeiðið var fyrri stóran part fyriskipað av Petru í samstarvi við Sverra Dahl, landsantikvar, og Jóhannes Rasmussen, fyristøðumann fyrri Náttúrugripasavnið. Í apríl 1962 boðaði Petra landsstýrinum frá, at hennara arbeiði við framsýningunum var komið á mál.

Spennið millum leik og lærd

Gongdin í Føroyum var hin sama sum aðrastaðni, og savnsøkið var við tíðini professionaliserað og akademiserað.

Í Danmark bleiv tað krav í sekstiárunum, at savnsvørðir skuldu hava útbúgving frá lærðum háskúla. Kvinnurnar vóru fyrstu árin undirumboðaðar á søvnunum, men mentust sum frá leið í tali og tign.

Petra verður lýst sum útbúgvin savnvørður ella

konservator. Sambært føroysku orðabókini er ein savnsvørður: 1). Fyrstøðumaður á savni, 2) ein ið umvælir gripir, stappar út fuglar, dýr o.tíl. Helst verður sipað til, at hon hevði lært at umvæla gripir, hóast hon eitt skifti eisini var fyrstøðufólk á Forngripasavninum.

Konservatorútbúgvingin í Nordurlondum var fram til 1970-árin skipað sum óskipað meistarlæra, har fólk, ið dugdu eitt handverk, lærdu at umvæla hjá einum serkønnum. Petra hevði upplæring og royndir við djórakonserving heimanífrá, umframt at hon fekk upplæring á Zoologisk Museum. Hetta hevur givið henni førleikar at virka sum fulltikin djórakonservator. Hon lærði harumframt at umvæla savngripir við at leita sær vegleiðing og ráðgeving frá fakfólki.

Tá Forngrípagoymslan varð skipað sum almennur stovnur í 1952, fekk savnið álagt at røkja umsitingarligar og vísindaligar uppgávur, og savnið fekk við Sverra Dahl á fyrsta sinni fast starvsfólk, tá hann bleiv landsantikvarur.

Sverri Dahl, ið hevði lisið fornfrøði, tó uttan at blíva liðugur, varð settur sum hjálparfólk og grevstrarleiðari, tá ið Forngrípagoymslan fór undir fornfrøðiligar rannsóknir í 1940. Fornrannsóknar- og Staðanavnanevnd Føroya Løgtings fekk ábyrgd av rannsóknunum, og Petra var forkvinna í nevndini øll árin.

M.A. Jacobsen stjórnaði Forngrípagoymsluni,

til hann doyði í 1944, og Hans Andrias tók við eftir hann. Føroya Førngrípafelag læt landinum gripagoymsluna í 1946, og lögtingið heitti í tí sambandi á Hans Andrias um at halda fram sum fyrstøðumaður, til nýggj savnshús vórðu bygd. Petra og Hans Andrias røktu hetta starv í felag, og Petra helt fram við arbeiðinum sum fyrstøðufólk, tá ið Hans Andrias doyði í mai mánaði 1951.

Petra gjørdist tí skøkk, tá hon las í bløðunum í november 1951, at landsantikvarur skuldi setast, og at Sverri Dahl í tí sambandi var umrøddur sum fyrstøðumaður fornminnissavnsins.

Sverri Dahl varð settur sum landsantikvarur árið eftir. Stórir dentur var lagdur á fornfrøðina hesi árin, og fakøki og útbúgving hava havt týðning í sambandi við setanina. Kyn hevur tó eisini spælt inn. Fáar kvinnur høvdu útbúgving frá lærðum háskúla tá, serstakliga í savnsfakum. Í Føroyum komu kvinnurnar uppáttur seinni á søvnini. Tað er kortini óhugsandi, at ein kvinna hevði fingið latið upp í hendurnar slíkt embætti í 1950-árunum. Tað lá rætt og slætt í tíðini, at menn røktu slík störv.

Viðurkendur samstarvsfelagi

Petra Djurhuus var ein virður samstarvsfelagi í síni samtíð, hóast hon fyrri tað mesta virkaði í eini mansverð. Hon kendi nógv fólk og hevði stóra vitan um føroysk viðurskifti, sum hevur verið áhugaverd fyrri útlendsk savnsfólk. Petra og Hans Andrias lótu eisini lutir til dansk søvn og fingi avtalu í lag um umskifti.

Í 1963 varð Petra heiðrað við riddarakrossinum (ridder af Dannebrogordenen) fyrri drúgva og ósjálvsøkna arbeiðið á savnsøkinum. P.V. Glob, ríkisantikvarur og stjóri á danska tjóðsavninum, tilnevndi Petru. Tey bæði kendust gjøgnum savnsarbeiði.

Eingin vanlig kvinna

Petra arbeiddi við at skráseta og konservera, heilt fram til hon ikki orkaði meira. Hon doyði á Landsjúkrahúsinum í desember 1975, 83 ára gomul, og er jarðað í gamla kirkjugarðinum í Nólsoy.

Petra var eingin vanlig kvinna, sum Georg L. Samuelsen tók til í minningarorðunum. Men hóast

Petra hevur „livað eitt óvanliga virkið og ríkt lív og hevur lagt nógv gott eftir seg“, sum Thorsteinsson sigur um hana í minningarorðunum, er hennara søga kám, og hennara leiklutur er, tilvitað ella ótilvitað, gjørdur minni, enn hann var. Hon var kanska fyrst og fremst sædd sum ein eldsál, hóast hon hevði eina konservatorútbúgving eftir títíðar viðurskiftum og drúgvar starvsroyndir.

Í bókmentum um føroyska savnssøgu verður hon lýst sum „ein tryggur og iðin stuðul“. Mín gransking vísir hinvegin, at Petra Djurhuus hevði ein sjálvstøðugan og týðandi leiklut í nýskipanini og framhaldandi menningini av Føroya førngrípagoymslu. Tá Sverri Dahl fekk til uppgávu at skapa grundarlag undir fjølbroytta virkseminum hjá einum nútímans tjóðsavni var eitt grundarlag lagt undir siðsøguliga- og náttúruvísindaliga økið, ið Petra Djurhuus hevði slóðað fyrri.

At Petra hevur fingið ein stuðulsleiklut kann hanga saman við, hvussu og undir hvørjum umstøðum leiklutir hjá kvinnum og monnum eru ásett gjøgnum søguna.

Arbeiðið við tjóðminnum var upprunaliga at meta sum stórpólitikkur. Tað hevði týðning fyrri tjóðarsamleikan og sjálva tjóðina og var sæð sum umráðandi arbeiðið. Stjórin fyrri 2. deild á danska tjóðsavninum skal hava sagt í 1904, at arbeiði við minnismerkjunum hjá tjóðini, av natúr er mannfolkaarbeiði, ið krevur fysiska megi og áhaldni, ið mann ikki kann vænta at finna hjá kvinnum.

Hóast hesin hugburður er broyttur við tíðini, hanga siðbundnir kynsleiklutir við í hugaheiminum hjá fólki, og vit knýta enn ávíst kyn at ávís sum störvum. Kvinnur hava gjøgnum søguna fingið leiklutin sum hjálpari hjá mannum, og Petra kann ótilvitað verða skrivað inn í savnssøguna við hesum brillum.

Henda grein er ein roynd at geva nýtt innlit og geva Petru Djurhuus eitt pláss í føroysku savnssøguni.

Kelda:

Nónklett, Margretha (2024): Um savnskvinna Petru Djurhuus og fjøltáttaða arbeiði hennara á savnsøkinum frá síðst í 1920-árunum og fram til 1960-árin. *Fróðskaparrit*, 70. bók, s. 60 – 93.

Heini í Skorini fekk miðlaheiðurslønina 2023

Á hvørjari Vísindavøku síðani 2012 hevur Granskingarráðið valt at givið fólki miðlaheiðursløn, ið hava víst hegni at miðla gransking. Á Vísindavøkuni 22. september 2023 varð kunngjørt, at Heini í Skorini fekk ársins miðlaheiðursløn.

Ein dómsnevnd valdi, hvør skuldi heiðrast, út frá fleiri góðum uppskotum, sum vóru komin inn. Í nevdini eru umboð fyri Føroysk Miðlafólk, Fróðskaparsetrið og Granskingarráðið. Í nevdini vóru Jón Brian Hvidtfeldt, Bergur Djurhuus Hansen og Dagmar Joensen-Næs.

Við heiðurslønini fylgir ein gáva á 5.000 kr.

Jón Brian Hvidtfeldt segði soleiðis, tá hann avdúkaði, at Heini í Skorini fekk heiðurin:

”Dómsnevndin metir, at Heini í Skorini á fyrmyndarligan hátt lýkur krøvini til heiðurslønina.

Heini í Skorini hevur verið nógv frammi í føroyskum og serliga útlenskum miðlum seinasta árið, har hann við støði í sínari gransking hevur greinað og perspektiverað týðandi hendingar á altjóða pallinum.

Heini dugir sera væl at miðla sína gransking til almenningin á ein lætt skiljandi hátt og at greina torskild og viðkvømt evni á altjóða pallinum. Hann er engageraður og dugir væl at seta sína gransking

inn í aktuellar støður og koma við niðurstøðum, sum lyfta kjakið og gera okkum klókari um tað, sum hendir í verðini.

Heini í Skorini er við bókaútgávum sínum og við framúrskarandi greiningum sínum í altjóða miðlum vordin ein viðurkendur granskari úti í heimi, og tað er við til at lyfta virðingina fyri føroyskari gransking uttanlands.”

Frøði ynskir Heina til lukku við heiðrinum.

Heiðurslønin er áður latin:

2012 - Dorete Bloch

2013 - Pál Weihe

2014 - Kára Sólstein

2015 - Boga Hansen

2017 - Jens-Kjeld Jensen

2018 - Magna Mohr

2019 - Lis Mortensen

2020 - Debes Christiansen

2021 - Marnar Fríðheim Kristiansen

2022 - Mariu Skaalum Petersen